

bilo bi lakše protumačiti i rečenice s lično upotrijebljenim modalnim glagolom *trebati* u čl. 1034 (*Profesori mi trebaju gledati kroz prste, Volovi bi trebali da riču ono što kola skripte*) kod kojih se s impersonalnim glavnim predikatom dogodilo isto što i s impersonalnim predikatima rečenica u čl. 76 (*Trenutak se činio povoljan, Opet se život pričinja lijepim*) i sl.

Uvođenjem u opis toga pravila lakše bi bilo uočiti i razliku koja se na površinskoj razini očituje, i na formalnom planu, i na planu komunikacijske rečenične perspektive, među primjerima u čl. 796 (*Neg izvana kroz brvna se vidi / kako starac u zapečku sidi* u odnosu na: *On je jedini opazio gospoju Olivu kako mu prilazi*), a također, bilo bi lakše uočiti da isto dubinsko ustrojstvo kao i navedene rečenice imaju i neke iz čl. 526, gdje se tumače kao odnosne (*U toj izbi čudno čudo kažu: Bijesno Ture gdje se krstu klanja, A Turčina ako još imade / Gdjegod koga ter se Vlahu boji*). Također, bilo bi lakše uočiti da se pojedine rečenice u čl. 257. npr. ove: *Oni hoće vidjeti takve jadnike sretnima, Pa makar nju samo zato smatrali vješticom*, od drugih navedenih u istome odjeljku razlikuju po svome ustrojstvu.

Međutim, uvođenje toga pravila nametnulo bi nužno drukčiji odnos spram objekta i priložne oznake pa i spram subjekta koji se u *Sintaksi*, u primjerima koji su upravo izloženi, tumače kao prvotni rečenični dijelovi, a ne kao rečenični dijelovi dobiveni odgovarajućom preoblikom. U svojoj se knjizi R. Katičić dosljedno pridržavao onih formalnih kriterija za koje se opredijelio, pa, iako je moguć i drukčiji generativni opis našeg jezika, ni opisu koji nam je u svojoj knjizi predložio R. Katičić ne mogu se osporiti vrijednosti ni u temeljnoj zamisli ni u domašajima pristupa jezičnoj građi.

Sintaksa hrvatskoga književnog jezika dobar je nacrt za gramatiku i po tome što, premda je i sam cjelovito ostvarenje, potiče i na dalja razmišljanja o suvremenim teorijsko-metodološkim sredstvima i njihovoj primjeni u tumačenju našeg jezika. Ta će knjiga korisno poslužiti, i kao temelj i kao usmjerenje, za dalji rad na suvremenoj, u skladu sa suvremenim sintaktičkim mjerilima postavljenoj gramatici.

S a ž e t a k

Jasna Melvinger, Pedagoški fakultet, Osijek

UDK 801.56:808.62, stručni članak, primljen 30. VII. 1988, primljen za tisak 10. IX. 1988.

A Modern Syntax

This is a review of the *Syntax of Standard Croatian* by Radoslav Katičić.

JEZIČNI SUSTAV I KULTURNI KONTEKST U SINTAKSI RADOSLAVA KATIČIĆA

Mislav Ježić

I

Ima već dvije godine kako su izdana dva znatna jezikoslovna djela, a dovršena su i do pred desetak godina, koja su zamišljena kao nacrt za gramatiku hrvatskoga književnog

jezika, a da se pozvaniji prikazivači tih djela u hrvatskoj sredini uglavnom nisu oglašili. To su Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku Stjepana Babića i Sintaksa hrvatskoga književnog jezika Radoslava Katičića. O zamašnosti tih djela i nestručnjaku govori njihovo bogatstvo građe i njen raspored, a potvrđuju ga i opsežne i strasne recenzije lingvиста uglednih u široj jugoslavenskoj sredini.¹ No ti osvrti nisu uspjeli prikazati knjige tako da čitatelj stekne ikakav uvid u njihov ustroj, zamisao i vrijednost, pa ni tolik – čini mi se, iako jamačno predmet ne mogu procijeniti koliko bi morao moći bliži stručnjak – kolik se nameće i pri površnijem prelistavanju. Stoga sam se prihvatio da prikazem koliko mi se od zamisli i ustroja Sintakse Radoslava Katičića otkrilo pri upotrebi knjige i učinilo korisnim čak i za rad poput mojega u starijim filologijama, ili inače vrijednim promišljanja i dalje razrade. Pokušat ću iznijeti bar nešto zamjetaba od kojih drugi mogu krenuti u dalji i stručniji nepristran razgovor o djelu i problemima s kojima nas ono suočava.

II

Prve su osobine Sintakse Radoslava Katičića, koje se lako uočavaju, sažetost gramatičkoga izričaja, a razmjerno obilje primjera iz reprezentativnoga korpusa. Navode se primjeri uglavnom iz hrvatske lijepe književnosti, a nešto i iz stručnih stilova i javnih glasila. S gledišta sociolingvиста mogu se učiniti preslabo zastupljenima neknjiževni funkcionalni stilovi, s gledišta sinkroničara prezastupljenom književnost XIX, pa čak i XVIII. stoljeća, s gledišta mladogramatičarskoga naslijeđa nedopustivo izostavljenima primjeri genetski istoga jezika, samo s varijantno drugačijom standardizacijom, a s gledišta modernoga generativnog gramatičara svi ti filološki primjeri mogu izgledati načelno suvišni ako je lingvist kompetentan kao izvorni govornik. Bez obzira na žestinu prigovora mogućih pripadnika raznih škola, nesukladnost korpusa u ovoj sintaksi s njihovim očekivanjima svjedoči jedino o tome da pisac nijednoj od njihovih škola ne pripada. Ako se pritom pokaže razložnim i dosljednim u svojoj provedbi, tada se ta neobičnost mora ocijeniti kao autorovo umijeće da stvari vidi drugačije, vlastitim očima, i da bude sam svoja škola.

Biranje književnih primjera, nasuprot primjerima iz svakodnevnoga života i iz drugih funkcionalnih stilova, dijelom odražuje stupanj jezičnoga razvoja na kojem se ti stilovi u nas nalaze, a dijelom odgovara na pitanja o kompetenciji, mjerodavnosti, normativnosti i ovjerenosti potvrđenih jezičnih postava. Preskriptivistu i izvrsno potvrđeni primjeri mogu lako biti neprihvatljivi, a deskriptivist može smatrati prihvatljivima primjere svake vrste, ili može upravo birati one koji nisu svjesno dotjeravani i „elitni“. Generativistu može dostajati mjerilo izvornoga govornika. Međutim, filološki obrazovanu jezikoslovcu,

¹ Tako su Katičićevu Sintaksu prikazivali Živojin Stanojčić (Jedna neobična nova sintaksa, *Letopis Matice srpske*, avgust 1987, knj. 440, sv. 2, str. 315–346 i sv. 3, str. 471–514, ukupno 64 str.), Milka Ivić (Južnoslovenski filolog, knj. XLIII, Beograd 1987, str. 225–243) i Milorad Radovanović (Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku XXX/2, Novi Sad 1987, str. 122–131). Na prvu, Stanojčićevu recenziju, koncizno je i argumentirano odgovorila Marija Znika (Jedna promašena recenzija, *Letopis Matice srpske*, maj 1988, str. 883–894). Vrlo pozitivan osvrt na Sintaksu objavio je Stjepan Babić (Katičićeva Sintaksa – visok domet naše i svjetske lingvistike, *Forum* 3–4/1988., str. 325–333). Babićevu je Tvorbu prikazao Radmilo Marojević (Južnoslovenski filolog, knj. XLIII, str. 245–262).

kakvi su danas, doduše, dosta rijetki, to će se mjerilo lako učiniti premalo zahtjevnim ili odveć samovoljnim. Stoga će svjesno izlučiti iz mnoštva izvornih govornika razred onih kojima jezična zajednica priznaje položaj umjetnika i znalaca riječi kao najmjerodavnije davatelje obavijesti, a neće ni sebe postavljati zakonodavcem nad njima.² Time se bira srednje mjerilo između ravnodušna prihvaćanja svih potvrđenih postava, makar bile lišene i osnovne jezične kulture, i samozvana neprihvatanja ničega što ne odgovara osobnim uvjerenjima gramatičara. Osim toga, time se standardni jezik koji se opisuje ne trga iz svojega kulturnoga konteksta.

U našoj jezikoslovnoj tradiciji takvo je filološko mjerilo bilo izrazito blisko leksikografima i gramatičarima poput Ardelija della Bella ili našim preporodnim gramatičarima poput A. Mažuranića i A. Vebera, ali je svedeno gotovo na svoju opreku u jednome od značajnih trenutaka naše jezične standardizacije: u vrijeme Broza, Ivekovića i Maretića. U Gramatici i stilistici hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika Tome Maretića (Zagreb, 1899., 2. izd. 1931.) iz popisa korpusa zrači samouvjerenost preskriptivista. Osim djela Karadžićevih i Daničićevih te zbiraka narodnih pjesama, poslovice i pripovijedaka, koje su izdali Karadžić, Daničić, te I. F. Jukić i G. Martić, zatim (započeta) Akademijina rječnika i rječnika Broza i Ivekovića (koji opet ima jednak korpus), uzeo je Maretić u obzir, i to tek u drugome izdanju, samo ove pisce: M. Đ. Miličevića, Milorada P. Šapčanina, Miću Ljubibratića, Natka Nodila i opet Franju Ivekovića.

U 1899. godini, kada se u hrvatskoj književnosti pojavljuje Matoševa zbirka Iverje koja virtuozno odzvanja na strunama međunarodnoga europskoga artizma, i hrvatska se književnost staje ravnopravno omjeravati sa suvremenom europskom književnošću, naša se filologija zatvara u međe folklornoga jezičnoga blaga, te se Maretić, kao Daničićev sljedbenik, ne želi obazreti ne samo na staru hrvatsku književnost, nego – možda i osobito – ni na književnost 19. stoljeća: ni na Nemčića ni Vraza, ni na Tkalčevića ni Kurelca, ni na pjesnike poput Mažuranića, Preradovića i Kranjčevića, ni na prozne pisce poput Šenoe, Tomića, Kovačića, Kumičića, Đalskoga, Kozarca ili Novaka, a mlađe da i ne spominjemo. Na čemu je onda zasnovao gramatiku i stilistiku književnoga jezika? Nakon trideset i dvije godine, u 2. izdanju, Maretić još uvijek nije smatrao da ikoga od njih ili od novijih treba obraditi, nego mu je „najznatnija promjena” što je uveo malo prije zasebno nabrojene pisce „koji dobro znadu naš jezik i dobro njim pišu.”³

Tako se naša lingvistika odlučila rasti od matice naše književnosti, i nije se smatrala nimalo obaveznom opisati njen jezik. U čednome radu sljedbenika te škole osobito se pazilo da jezik hrvatske književnosti ne oplodi jezik kakav su gramatičari propisivali i da mu time ne oduzme djevičanstvo. Štoviše, u toj se školi neprimjerenost opisa književnoga jezika jeziku književnosti nije smatrala znanstvenim promašajem, kakvim bi se jamačno smatrala u svakoj kulturnoj sredini, nego su se po propisima takve gramatike

² Kada Radovanović tvrdi da je „ova knjiga... srazmerno pouzdan i... lako prepoznatljiv zastupnik koncepcije: standardni jezik = književni jezik = jezik (nacionalne) književnosti = jezik (nacionalne) kulture” da bi magistralno zaključio da je ona „barem dva veka... unazadila poslove oko opisivanja i standardizovanja srpskohrvatskog jezika”, tada mnogo gubi na retoričkome zamahu što se nije sjetio da je filološki kriterij mjerodavna književnoga teksta star najmanje dvadeset i tri stoljeća, pa će biti da njegovo oživljavanje unazađuje standardizaciju srpskohrvatskoga jezika za čitava dvadesettri stoljeća (v. str. 125).

³ Gramatika i stilistika. 2. izd., str. 3.

još i „ispravljali” pisci poput Šenoe, Đalskoga i drugih, i nastojalo se da se ni njihova djela ne izdaju kritički zbog grešnoga i bestidnoga jezičnog oblika.

Stoga se dogodilo da se u nas nekako u istome razdoblju rastavila lingvistika od književnosti kao u svijetu od filologije, ali dok je tome u svijetu razlog bio u deskriptivizmu i strukturalizmu, u nas je razlog bio u pastoralizmu.

S druge se strane hrvatska književnost, prihvativši, doduše, postepeno neka od maretićevskih ograničenja (npr. množinske padeže), ipak nastavila razvijati po zakonitostima svoje tradicije i svojega stvaralaštva te se u djelima svojih najboljih predstavnika, poput Matoša, Nazora, Ujevića, Krleže ili Gorana Kovačića, uvijek usuđivala zagrabiti u dubine svoje književne i jezične baštine, kao što je to u svoje vrijeme primjerno umio činiti naš najveći preporodni pjesnik, Ivan Mažuranić.⁴

Stoga slika koju o jeziku daju naše gramatike ne odražuje nimalo pouzdano sliku o njegovu razvoju koju pruža književnost. A za razvoj drugih funkcionalnih stilova nisu hrvatski „vukovci” ionako učinili ništa usporedivo sa Šulekovim rječnicima, jer nisu imali ni primjerena teoretskog polazišta u svojoj školi da uoče potrebitost takva rada.

Da jednostranost i isključivost hrvatskih „vukovaca” nije nužna značajka pravoga „vukovstva” pokazuje, međutim, primjer srpskih „vukovaca”. Njima možda nije bila onako bliska kao Maretiću klasicistička asocijacija po kojoj je Vuk Stefanović Karadžić „za književni naš jezik ono, što je Ciceron bio i jest za književni latinski jezik.”⁵ Ali su Karadžića prihvatili bez kolebanja kao književnojezičnoga reformatora nakon kojega se gramatički sklop srpskoga ili srpskohrvatskoga jezika utvrdio i uglavnom ostao do danas isti. Nije ih odviše zanimala pretpovijest njegove reforme, ali ih nije smetao književni razvoj ni književni jezik poslije nje, čak niti kada je od te reforme očito odstupao. Stoga u njihovim radovima nema onovremene hrvatske shizofrenije, raskida između jezikoslovlja i književnosti, kao ni herostratskoga odnosa prema književnosti. Tako u reprezentativnu djelu Savremeni srpskohrvatski jezik Mihajlo Stevanović svoj opis sintakse – suprotno Maretiću – utemeljuje na bogatim primjerima iz djela ne samo preko tridesetak srpskih pisaca, nego otprilike jednako toliko i hrvatskih pisaca.

I upravo u toj bitnoj crti Stevanovićeva rada slijedi ga, kako i sam navodi, Radoslav Katičić, usredotočujući se, doduše, na korpus hrvatske književnosti. Time se njegova Sintaksa nadovezuje ne samo na stariju hrvatsku gramatičku tradiciju, nego i na „vukovsku” tradiciju, ali nas konačno odlučno izbavljuje iz shizofrenoga stanja i herostatškoga mentaliteta u hrvatskome jezikoslovlju.⁶ Stoga je, s jedne strane, posve razumljivo da Katičić uvrštava u korpus i djela Karadžićeva i Daničićeva, i to ne prisvajajući ih, nego

⁴ Usprkos tome, Radovanović uvjerava svoje čitatelje da korpus koji poput Katičićeva stoji „negde između tradicije i inovacije... predstavlja jezik koji (ili kakav) nikada kao sintaksičko ustrojstvo nije... istodobno postojao, ni kao potencijal ni kao njegova realizacija.” (str. 125). Sa svim „ponorima”, „čudnim nesporazumima” i nizom parova opreka u učenim latinizmima, rečenica mu od 11 redaka (ovdje nažalost osakaćena) djeluje impresivno, pa se i figurama i fiktivnošću svojega sadržaja približava svojevrsnoj umjetničkoj prozi.

⁵ Predgovor gramatici u 1. izd., str. 4.

⁶ Ipak treba napomenuti da već Pregled gramatike hrvatskoga književnog jezika Stjepka Težaka i Stjepana Babića (1966. i d.), pa Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika skupine pisaca (1979.) i, naravno, studije poput rada Josipa Silića Od rečenice do teksta uzimaju za osnovu uži ili širi reprezentativan književni korpus kakav još Gramatika hrvatskosrpskoga jezika Brabeca, Hraste i Živkovića (1955. i d.) – inače vrlo dobra – ne smatra uopće potrebnim.

im priznajući ulogu koju su imali u stvaranju hrvatskoga književnog jezika; a zbirke narodnih pjesama, poslovice i pripovijedaka ionako sadrže – premda donekle u specifičnoj stilizaciji sakupljača – baštinu obaju ili i više naših naroda.

Ipak, postoji, s druge strane, jedna razlika, i ona zbunjuje neke kritičare Sintakse iz drugih sredina do te mjere da im zamagljuje pogled i na te bjelodane veze. Katičićev korpus zahvaća prostorno uže, kulturno jedinstvenije područje nego, recimo, Stevanovićev, ali se širi dalje u vremensku dubinu. Isti kritičari pokazuju i izrazitu netrpeljivost prema nazivu „hrvatski književni jezik”. A upravo je u tome razlika između perspektive hrvatskoga književnog jezika i perspektive ukupnosti standardiziranoga hrvatskoga ili srpskoga jezika, odnosno srpskohrvatskoga, što prva zahvaća užu, kulturno povezaniju, a vremenski dublju jezičnu pojavu, a druga prostorno i kulturološki širu, a vremenski mlađu standardizacijsku jezičnu pojavu.⁷

Jasno je da se onaj tko ne razumije denotaciju pojma ljuti i na njegov naziv. Ipak, razloga za ljutnju ne bi smjelo biti. Tako Stevanović, na primjer, obrađuje povijest književnosti i jezika na 43 strane,⁸ a od toga blizu četiri posvećuje hrvatskoj književnosti i jeziku od srednjega vijeka do Gaja, a sljedećih 34 srpskoj književnosti i jeziku, od toga oko 22 radu Karadžićevu, te posljednjih 4–5 strana izjednačavanju osnova književnoga jezika Srba i Hrvata radom Daničićevim, Brozovim, Ivekovićevim i Maretićevim. To je donekle razumljivo jer je za uobičajeni pojam standardiziranoga hrvatskoga ili srpskoga jezika, odnosno srpskohrvatskoga, to jest za zbližavanje naših književnih jezika, presudno bilo tek razdoblje koje počinje s Karadžićem, koji je srpskomu dao istu osnovu osnovicu koju je boljim svojim dijelom zastupala i hrvatska pučka prosvjetiteljska književnost. Prije toga razdoblja, književni jezik u Srba bio je prvo staroslovjenski u srpskoj redakciji, zatim staroslovjenski ruske redakcije, a onda slavenosrpski kao projekt srpskoga standardnoga jezika na temelju govora obrazovanoga građanstva.

Ali u Hrvata je narodni jezik prodro u pisanu književnost već u srednjem vijeku, u dubrovačkoj književnosti stekao štokavsku osnovicu, proširio je i osnažio u prostoru od Dalmacije, preko Hercegovine i Bosne, do Slavonije, a u XVIII. stoljeću u djelima štokavskih prosvjetiteljskih pisaca, osobito Andrije Kačića Miošića i Matije Antuna Reljkovića, dosegao otprilike istu blizinu suvremenome književnom jeziku kao i usmena književnost koju je u svoje zbirke sakupio Karadžić u XIX. stoljeću. I opet nije čudno što Karadžić piše da ga je čitanje Kačićevih pjesama potaklo da izda svoju zbirku narodnih pjesama.⁹ Naravno da su onda za poimanje hrvatskoga književnog jezika neizostavni u

⁷ Tako Milka Ivić, počinjući glavni dio svoje recenzije, uzima (kao neopazice) u ruke (argumentum ad baculum: „Odmah da istaknem: na to šta znači, iz perspektive naših domaćih, opštejugoslavenskih, kulturno-političkih prilika, pojava jedne ovakve, hrvatske Sintakse, koja je koncipovana krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih, ja se ovde neću osvrnati. Toj sociolingvističkoj i političkoj temi biće svakako posvećena dužna pažnja, ali ne na ovom mestu i ovog puta. Moj će zadatak biti striktno lingvistički...” (str. 237). Stejeće se dojam kao da će kakav Lajos Kossuth osnovati Odbor „za ispitivanje hrvatskih smutnja”!

⁸ Savremeni srpskohrvatski jezik. I, str. 21–64.

⁹ Milka Ivić negoduje nad tim pristupom posve nerazumljivom ocjenom da vremenski razvoj hrvatskoga književnog jezika od dva i pol stoljeća „protivreči novijim videnjima jezičke evolucije”, da je izraz „prevelika patriotskog žara”, da je uzimanje primjera iz XVIII. stoljeća da izraze „puninu živoga književnog izražaja” (Katičić) „dirljivo romantičarska” izjava i sl. (str. 239). Čovjek bi po zdravu razumu pomislio da je postepena evolucija književnoga jezika racionalna predodžba, a kada

najmanju ruku štokavski pisci XVIII. stoljeća, kao što je neizostavna i usmena književnost zabilježena u nama otprilike podjednako bliskoj jezičnoj stilizaciji. Stoga reprezentativni korpus Katičićeve Sintakse seže u prošlost do obojega.¹⁰ Da je pisao predgovor o povijesti jezika i književnosti, on bi morao biti drugačije proporcioniран od Stevanovičeva jer bi inače bio očito neprimjeren jezičnoj perspektivi iz naslova djela.¹¹

Obje perspektive, međutim, mogu biti legitimne i nije tu potrebna netrpeljivost s kakvom su neki dočekali Katičićevo djelo. One se načelno ne isključuju. Uostalom, i Stevanović u primjere ipak uzima i Reljkovića, pa se naši kritičari na to vjerojatno nikada nisu okomili. Ako između šire perspektive koju oni zahtijevaju i dublje koju Katičić nudi ima znatne razlike, ona je ponajprije u nečemu što oni vjerojatno i ne vide. Njihova perspektiva srpskohrvatskoga kao jedinstvenoga književnog jezika, ako polazi od dokidanja razlika, svojim izborom a priori jednostrano ograničava i osiromašuje cjelinu hrvatskoga ili srpskog jezika, i to ne tek u sitnicama s obzirom na vrijednost, jer baš one razlike kojih se svaka strana najteže odriče potječu iz dalekosežna osjećaja pretežite pripadnosti ili bar povezanosti s jednom od dviju velikih europskih civilizacija: latinskom ili grčkom, ili pak s velikom orijentalnom civilizacijom, sa svim posljedicama te pripadnosti u kasnijemu kulturnome i jezičnome razvoju. Perspektiva pak hrvatskoga književnog jezika, srpskoga književnog jezika, bosanskohercegovačkoga izraza, pa i bošnjačkomuslimanskoga ili sl., možda i crnogorskoga (ako se oblikuje, možda i više zbog udaljavanja srpskoga standarda od crnogorskoga negoli obratno), ne samo da ne zabacuje, nego tek ona uistinu svestrano i ujednačeno uspostavlja cjelinu hrvatskoga ili srpskoga jezika,¹² ali na ukupnome bogatstvu jezičnih izričaja kako usmene književnosti koja nas uvelike povezuje, kako posebnih nacionalnih i regionalnih baština, tako i svih velikih civilizacijskih baština u kojima smo sudjelovali: latinske, bizantijske i orijentalne, koje nas – bez obzira na naše „dogovore” – još uvijek razlikuju, ali nam otvaraju i prave izgleda da se uzajamno obogaćujemo i približujemo u obogaćivanju – a ne u osiromašivanju – kulture, književnosti i jezika, i u gradnji našega udjela u suvremenoj svjetskoj civilizaciji.

I paradoksalno, dok nas perspektiva „jedinstva”, tražeći odricanja i „prekrštavanja”, očito udaljuje i razjedinjuje, perspektiva poštovanja „razlika” očito nas može jedne

se ktome dobro dokumentira, da daje upravo najplauzibilniji uvid u jezičnopovijesnu građu, a da je upravo pretpostavka o romantičkome geniju koji otkriva narodno blago i stvara iz gotovo ničega savršen jezik i pravopis, još ktomu dvama narodima, prava „patriotska” romantičarska predodžba.

¹⁰ Osim toga, zbog nepažljiva čitanja Uvodnih napomena, Milka Ivić, Stanojčić i Radovanović brkaju popis korpusa za planiranu Jonkeovu Sintaksu oblika (str. 9–12) s drugačije koncipiranim, i zato dopunjenim korpusom Katičićeve Sintakse. Istina je tek to da je šteta da i taj korpus nije zasebno popisan u izdanju, kao i da se aukturu nije našla nikakva pomoćna radna snaga koja bi uz primjere i popis ujednačila navođenje mjesta u tekstovima.

¹¹ Za hrvatsku bi, a ništo manje i za općejugoslavensku sredinu, bio, doduše, neophodan drugačije proporcioniран povijesni pregled i da se radi o pogledu na cjelinu standardiziranoga hrvatskoga ili srpskoga jezika, odnosno srpskohrvatskoga ili hrvatskosrpskoga.

¹² Radovanović, prigovarajući koncepciji standardnoga jezika kao jezika (nacionalne) kulture, kakvu pripisuje Katičiću, tvrdi da je to „jedina mogućna argumentacija... u prilog opštem rešenju... to je 138. član Ustava SR Hrvatske (iz 1974. godine!)...” (str. 125). Kako sociolingvist može smatrati da standardne varijante proizvodi Ustav, ili da ih može dokinuti? On doista kao da misli da se Platonov pojam „nomothētēs” iz „Kratyla” odnosi posve doslovno na lingvista (ili njegova patrona?).

drugima privlačiti i ujedinjavati nas kulturno, jezično i životno jer nas obogaćuje bez oduzimanja.

Ipak, jezične se razlike – prema kojima Katičićeva sintaksa i nije usmjerena – nikako ne daju svesti na „nacionalne razlike” bez vrlo netočna pojednostavljanja odnosa iz efemerne političke perspektive iz kakve se ti odnosi ne vide. Nacionalne su razlike, naime, pojmovno isključive, a standardne varijante jezika daleko su najvećim dijelom međusobno uključive. Razlike se u jeziku odražuju gotovo neznatno po ishode priopćavanja i razumijevanja, ali imaju za svačiji vlastit izričaj nemalu vrijednosnu znatnost.

I da bi bilo jasno, treba reći i to da takve razlike neće dokinuti jedinstvo standardiziranih varijanata hrvatskoga ili srpskoga, odnosno srpskohrvatskoga ili hrvatskosrpskoga jezika, samo ako postoji živa komunikacija među svim područjima svih varijanata, te da će se opet moći pisati i zajednička gramatika, pa i bolja i općenitije prihvatljiva u Jugoslaviji od dosadašnjih, s više–manje jednako konzistentnom gramatičkom jezgrom, ali sa znatno razrađenijom, raznolikijom i kulturnopovijesno dublje utemeljenom stilistikom. S gledišta takve zajedničke gramatike, opet je Katičićeva Sintaksa jedna od nezaobilaznih i uzornih predradnja.

III

Jezična je građa u Katičićevu djelu obrađena jezikoslovno mnogostrano promišljenim deduktivnim sustavom sintakse. On počinje općim odredbama diskurza i rečenice kao predmeta sintakse, te osnovnih teorijskih pojmova obavijesti, preoblike i povezivanja rečenica. Zatim se objašnjavaju tri samostalne raščlambe ustrojstva rečenice koje se obično u većoj ili manjoj mjeri u opisima znadu brkati: obavijesno, sadržajno i gramatičko (sintaktičko) ustrojstvo rečenice. Pošto se razjasnilo da sintaksa pojedinog jezika obrađuje gramatičko ustrojstvo rečenice u njemu, opisuje se redom: ishodišno gramatičko ustrojstvo rečenice, preoblike toga gramatičkoga ustrojstva, i to preoblike bez sklapanja rečenica, sa sklapanjem, te sa sklapanjem pri kojemu dolazi do preoblike uklopljene rečenice u nerečenicu. Na kraju se obrađuje red riječi koji je uvjetovan međud odnosom gramatičkoga, sadržajnoga i obavijesnoga ustrojstva rečenice. Time se sintaksa na kraju pregleda opet otvara vidicima drugih raščlamaba rečenice, s kojima je stavljena u sustavni odnos na početku.

A) Opće odredbe

Diskurz se određuje kao potpun jezični izraz koji sadrži sve što se htjelo i trebalo reći. Formalno je obilježen trajanjem neke zavisnosti među jezičnim znacima, a njegove granice prekidom takve zavisnosti.

Rečenica se određuje kao (najmanji) dio diskurza koji bi i sam mogao biti diskurz.

Ujedno se i diskurz i rečenica, kao teorijski, apstraktni konstrukti, razlikuju od konkretne izreke koja ne mora sadržati sve što se trebalo reći, nego sadrži samo ono što se u pojedinome slučaju reklo.¹³

¹³ Milka Ivić voli latinizme do te mjere da slavenizme doživljava kao isključiva „pohrvaćenja” (!, str. 240), a njih, čini se, ne voli – zašto? (Ima li ktome hrvatske tvorbe koja ne može jednako biti i srpska? Da li jezik po tvorbenim mogućnostima nije jedan?) Pa ako joj je ipak vjerovati da nije razumjela Katičićev izraz „apstraktna preciznost” (str. 237), onda se ne bismo morali čuditi što

Tako postavljenom odredbom rečenice sintaksa se u užemu i strožemu smislu, naime skladnja rečenice, u svojem temelju otvara prema sintaksi u širem smislu, naime sintaksi diskurza ili gramatici teksta, tekstovnoj lingvistici.¹⁴

Dalje se obavijest tumači kao podatak koji uklanja neizvjesnost. Preoblika kao promjena rečenice po određenim i općenitim pravilima, koja proizvodi oblik koji s ishodišnim stoji u određenu sadržajnome odnosu (npr. preoblika rečenice u upitnu, ili u nerečenicu: imensku skupinu, atribut i dr.). A preoblike uklapanja rečenica u diskurz zovu se povezivanjem rečenica.

B) *Tri ustrojstva rečenice*

Obavijesno ustrojstvo: dio iskaza (rečenice s gledišta obavijesnosti, s informatičkoga gledišta) koji se nadovezuje na ono što je prije rečeno u diskurzu zove se tema, a dio koji donosi (novu) obavijest zove se rema.

Sadržajno ustrojstvo: rečenica s gledišta sadržaja (sa semantičkoga gledišta), izlučena iz diskurza, okuplja niz odredaba oko rijeka, dijela kojim se izriče neka radnja, zbivanje ili stanje. Kada se rijekom izriče radnja, tada se živo biće (osoba) koje ju vrši zove vršilac ili agens. Kada se pak izriče stanje ili zbivanje, živo biće njime zahvaćeno zove se družilac ili socijativ, a ako je zahvaćena samo neživa stvar, ona se zove pripadak ili objektiv. Predmet koji proizlazi iz radnje zove se učinak ili faktitiv, a predmet kojim se radnja vrši sredstvo ili instrument. Ovim se petorim odredbama pridružuju priložne odredbe mjesta, vremena i načina (lokal, temporal i modal).

Gramatičko ustrojstvo: u rečenici s gledišta skladnje (s gramatičkoga ili sintaktičkoga gledišta) postoji redosljed među oblicima po kojem neki drugima otvaraju mjesto u rečenici, pa se drugi tek na tako otvoreno mjesto mogu uvrstiti. To ustrojstvo uspostavlja odnose među oblicima riječi u rečenici: neki od gramatičkih oblika pritom mogu biti obavijesni, a drugi zalihosni, ali ne po tome nose li neku obavijest o sadržaju rečenice, nego po tome nose li (novu) obavijest o odnosima među oblicima. Dio rečenice koji svima drugima tek otvara mjesto zove se predikat, a na mjesta koja on otvara mogu se uvrstiti subjekt, adverbna ili priložna oznaka i (nakon prelaznih glagola) objekt, dok se na mjesta koja gdjekada otvaraju pridjevi ili imenice uvrštavaju njihove dopune.

Takvo razlikovanje triju ustrojstava omogućuje uvid u njihove međudnose. Svako je, naime, od tih ustrojstava načelno samostalno. Rema, na primjer, ne mora biti rijek ni predikat, rijek ne mora biti ni rema ni predikat, itd. Ili, subjekt ne mora biti niti tema niti vršilac, družilac ili pripadak uza rijek, itd. Obavijesno ustrojstvo možda je, po pretpostavci, najbliže univerzalnoj logičkoj formi sudova, sadržajno univerzalnoj jezičnoj formi izričaja, a gramatičko posebnome ustrojstvu rečenice u pojedinu jeziku. Kako je predmet

tvrdi da je apstraktni konstrukt „diskurz“ zbuñuje (str. 238). No ipak, i sama u Pravicima u lingvistici spominje diskurz (326, 590). Pita se, međutim, u recenziji: „Ima li on status „jedinice“ ili ga nema?“ On svakako ima status cjeline koja se dijeli na jedinice. A ako se smatra da se i takva cjelina može zvati „jedinicom“, onda je to upravo granični slučaj jedinice. Da li je tako teško Katičiću dati priznanje, da je lakše obrukati se (srećom, valjda, samo hinjenim?) neznanjem?

¹⁴ Zanimljivo je da drugi naši sintaktičari poklanjaju osobitu pažnju lingvistici teksta. Tako čine u svojim radovima, na primjer, Josip Silić, Ivo Pranjković, a od mladih Zrinka Glovacki. Stoga se ova Sintaksa, iako nezavisno zamišljena, osobito dobro povezuje s njihovim pristupom.

gramatike posebno ustrojstvo pojedina jezika, bavit će se i Katičićeva sintaksa poglavito gramatičkim ustrojem rečenice. Ipak je odnos prema druga dva ustrojstva bitan jer načelno kuša ocrtati odnos sintakse prema semantici i informatici (ili čak logici), te je ne želi niti trgati iz veze s njima, niti brkati s njima. Iz toga odnosa proizlazi da je, na primjer, odredba rečenice kao misli u kojoj se jednim pojmom nešto pripisuje drugome, zapravo odredba obavijesnoga, a ne gramatičkoga ustrojstva;¹⁵ da je odredba predikata kao dijela rečenice kojim se subjektu pripisuje neka osobina, stanje, raspoloženje ili radnja, zapravo odredba sadržajnoga, a ne gramatičkoga ustrojstva,¹⁶ itd. Time se takve odredbe ne zabacuju, nego samo stavljaju na svoje mjesto u širem sustavu.

S druge strane, odnos među trima ustrojevima stavlja sintaktički opis u širok kontekst suvremenoga lingvističkog shvaćanja jezika. Jezičnom se komunikacijom prenosi obavijest od govornika slušateljima: ona se mora najprvo preslikati u jezične sadržaje, a ti se onda moraju očitovati u gramatičkome obliku nekogoga pojedinačnoga jezika. Taj se oblik gradi od jedinica glasovnoga sustava, jedinica tvorbenoga sustava koje izražuju određena značenja, leksička ili gramatička, i jedinica diskurza koji ostvaruje cjelovit komunikacijski čin. Sve se te jedinice sklapaju u veće cjeline po gramatičkim pravilima pojedinačnoga jezika. Pri tome se obavijest koja se prenosi preko jezičnih sadržaja pretiče u oblike koji te sadržaje označuju i očituju odnose u koje su stavljeni. Ti odnosi iz kojih se prepoznaje obavijest grade se u prvome redu sklapanjem riječi u rečenice, a zatim i veće cjeline. Tako sintaksa ima za predmet središnji jezični događaj: stvaranje i raščlambu onih postava jezičnih oblika, u kojima se jezični izrazi združuju sa sadržajima tako da mogu prenijeti obavijest.

Tako pojmljen položaj sintakse i odnos između triju ustrojstava potaknut je ne samo strukturalističkom lingvistikom saussureovskoga naslijeđa, nego i razvojem generativne sintakse, pa i generativne semantike, te obavijesnih znanosti. Pojam preoblika duguje Katičić generativnoj sintaksi Noama Chomskoga i njegove škole. Pojam sadržajnoga ustrojstva rečenice generativnoj semantici, i to u konkretnome obliku – Charlesu Fillmoreu. Ipak taj konkretan oblik Katičiću ovdje nije bitan i na njemu malo što dalje gradi, nego mu treba načelni pojam sadržajnoga ustrojstva rečenice, kao i načelni pojam obavijesnoga ustrojstva da bi ih implicite stavio u navedene odnose i međusobno pojmovno što jasnije razlučio, kao što je rečeno.¹⁷

Načelno, semantičko je ustrojstvo bitan i star dio gramatičke teorije, a aktualno je i u najsuvremenijim teorijama. Javlja se svakako već u Pāṇinija i u njegovoj školi. Tu se radnja, zbivanje i stanje zovu svejednako kriyā „čin, radnja” (ili se znade razlikovati bhāva „stanje, zbivanje”); odredbe se zovu kārake „čimbenici ili sl.”; vršilac, družilac ili pripadak zovu se svejednako kartar „činitelj”, učinak karman, a sredstvo karaṇa; pri-

¹⁵ Usp. npr. Stevanović, *Savremeni srpskohrvatski jezik*, II, st. 4.

¹⁶ Usp. nav. dj., str. 32.

¹⁷ Mala je korist stoga Milki Ivić od primjedbe da se Fillmore i sam „u međuvremenu uglavnom odrekao svoje teorije” (str. 240), što ponavlja i Radovanović govoreći o teoriji „kojoj je, u međuvremenu, ipak, i sam njen tvorac, C. Fillmore, odrekao dostatnost” (str. 124). Oboje, međutim, ne spominju da se i u najnovijoj varijanti generativne gramatike, *Government and Binding Theory*, naših 80-tih godina uvelike upotrebljava pojam „tematskih uloga” (u Katičića „odredaba rijeka”) u semantici i tematskoga kriterija u sintaksi i semantici, kakav su zacrtali kasnih 60-tih i ranih 70-tih Fillmore, Gruber i Jackendoff.

ložne se odredbe ne razlikuju po mjestu, vremenu i načinu jer se po tim značenjskim kategorijama ne mogu preslikati ni u kakve morfološke kategorije, nego se razlikuju kao sampradāna „prinošenje, davanje”, apādāna „odnošenje, oduzimanje” i adhikarāna „(posuda), smještaj”. Takvu je sustavu još bliži od upotrijebljenoga Fillmoreov nacrt dubinskih padeža iz 1971., gdje razlikuje vršioca (agent), iskusioca (experienter), sredstvo (instrument), predmet (object), pa ishodište (source), odredište (goal) i smještaj (location), te vrijeme (time).

Konkretan upotrijebljeni nacrt sadržajnoga ustrojstva, premda nije ni konačan ni jedini moguć, pa možda čak ni uistinu moguć u ovakvu obliku, pak omogućuje da se načelni odnosi među ustrojstvima konkretiziraju. Tako se u primjeru „Sluge zove Smail-aga, / Usred Stolca kule svoje” (I. Mažuranić), mjesna odredba „Usred Stolca kule svoje” može sadržajno raščlaniti na rijek „usred kule svoje” i pripadak (neživa stvar zahvaćena stanjem) „Stolca”, a to zato jer se izričaj „Usred Stolca kule svoje” gramatički može izvesti iz rečenice „Stolac je Smail-agina kula” preoblikom uvrštavanja pomoću prijedloga „usred” u priložnu oznaku mjesta u rečenici „Sluge zove Smail-aga”. To uvrštavanje pretpostavlja: 1. apozicijsku preobliku ishodišne rečenice (ukida se kopa kao nosilac glagolskih kategorija): „Stolac Smail-agina kula”. 2. podvođenje pod rekaciju prijedloga „usred”: „usred Stolca Smail-agine kule”. 3. povratno-zamjensku preobliku pridjeva (od imena „Smail-aga”) koji se odnosi na isti predmet, odnosno osobu, kao i prethodna imenica u službi subjekta (coindexed terms): „(Sluge zove Smail-aga) usred Stolca svoje kule”, te 4. stilističku inverziju „svoje kule” radi postizanja semantičke epifore (Smail-aga: svoje), fonetskoga hijazma (sr-st(o)-l-l-sv(o)) i sl. Kako je, prema pretpostavci, semantički odnos između ishodišna i preobličena izričaja načelno predvidljiv, a često je to upravo odnos istovjetnosti, to je u ovome slučaju „Stolac” pripadak uz rijek „usred kule” jer je u rečenici „Stolac je Smail-agina kula” „Stolac” pripadak, a „je...kula” rijek.

Odatle je ujedno i jasno da se do pojma sadržajnoga ustrojstva ni u Katičićevoj koncepciji ne dolazi bez pojma preoblake u gramatičkome ustrojstvu (iako se preoblaka sadržajnim ustrojstvom uvjetuje) jer bez preoblaka ne bi ni generativna semantika bila došla do pojma „tematskih uloga” u gramatici. Pa ipak, iako bitno potaknuta generativnom gramatikom, Katičićeva koncepcija nije generativistička u smislu škole. Za njega upravo gramatičko ustrojstvo rečenica nije univerzalno, nego specifično za svaki jezik. Njega napuštanje generativne semantike i prežitak jedino interpretativne semantike u generativnoj gramatici ne obavezuje na načelno napuštanje sadržajnoga ustrojstva. Najprvo zato jer ono njemu ne služi da utemelji sintaksu kao nekoć Fillmoreu, nego mu treba da ga iz gramatičkoga ustrojstva izluči. A zatim i stoga što neuspjesi u formalizaciji semantičkoga generiranja rečenica, kao ni mogući uspjesi u formalizaciji semantičkoga interpretiranja rečenica, ne mijenjaju ništa na temeljnoj jezikoslovnoj činjenici da govornik jezika jednako tako umije obavijest preko jezičnih sadržaja uspješno uobličiti u rečenicu kao što je i slušatelj umije iz rečeničnoga oblika, prepoznajući sadržaje, uspješno razabrati.

Već zbog priručničke namjene gramatike za koju je ova Sintaksa dio nacрта, u njoj metodološki ne bi bilo moguće slijediti generativističku formalizaciju. Osim toga, kako tehničke teškoće formalizacije nisu dopustile još nijednomu generativistu da napiše cjelovitu sintaksu nekoga jezika, a Katičić se prihvatio zadatka da ocrta cjelovit sustav

sintakse hrvatskoga književnog jezika, nije si mogao put do odredišta prepriječiti bar zasad nerješivim formalnim zaprekama. Stoga on i ne opisuje stabla, grane, čvorove, indekse ni druge elemente opisanoga aparata, nego izravno rečenične dijelove, njihove sklopove i ustroje.

Najuočljivija je pak razlika Katičićeva opisa i generativističkoga opisa u tome što generativistički opis dijelova rečenice polazi od konkretno morfološki ukorijenjenih datosti: imenske fraze i glagolske fraze (NP, VP), koje terminološki ne interpretira čak ni kao sintagme, a to je nasljeđe empirizma i pozitivizma u američkome distribucionalizmu, dok Katičićev opis dijelova rečenice slijedi tradicionalnu gramatičku analizu rečenice na konstrukte: predikat, subjekt, objekt itd., što je naslijeđe još aristotelovske filozofsko-jezične analize, a u gramatičkoj je tradiciji uspješno primijenjeno na funkcionalnu sintaktičku analizu dijelova rečenice.¹⁸

Preoblike Katičiću služe da arhitektonski izgradi iz ishodišna gramatičkoga ustrojstva rečenice: 1. ustrojstva nesloženih rečenica kojima su oblik i sadržaj u pravilnu odnosu prema obliku i sadržaju ishodišne rečenice (niječna, upitna, usklična i poticajna rečenica: različite ilokucije; pasivna i bezlična: različit broj ili narav mjesta koja otvara predikat), 2. ustrojstva rečenica povezanih u diskurzu, 3. ustrojstva (dijela) diskurza povezana u složenu rečenicu, te 4. ustrojstva rečenica složenih iz rečenica i nerečenica izvodivih preoblikom iz rečenica. Svaki je sljedeći razred preobličenih gramatičkih ustrojstava rečenica zgrada za jedan kat preoblika viša prethodne.

Takvim se opisom može, na primjer, pokazati da su tzv. proširene rečenice proizvodno složenije ne samo od tzv. prostih, nego i od složenih rečenica. Po broju neophodnih preoblika daje se stupnjevati i proizvodna složenost pojedinih vrsta zavisno-složenih rečenica, itd.

Preoblike ne prizivaju psihološku pretpostavku, kao u Chomskoga, da odražuju misaone tokove, da prikazuju urođenu kompetenciju čovjeka i sl. One se također ne smatraju izrazom (individualne) jezične kreativnosti. One ne moraju biti ništa više od korisna konstrukta. Tek ako se pokažu djelotvornima u gramatičkome opisu, možemo se pitati u čemu je razlog njihove podobnosti za opis. No to se pitanje u Sintaksi ne načinja.

Preoblike su, dakle, uzete naprosto kao jednostavan i općenit princip sustavne izgradnje (i podjele) svih razreda gramatičkih ustrojstava rečenica.

C) Gramatičko ustrojstvo rečenice

Gramatičko ustrojstvo rečenice utemeljeno je na odnosu između dijelova rečenice koji otvaraju sintaktičko mjesto drugima i drugih koji se na to mjesto potom uvrštavaju.¹⁹

¹⁸ Te tradicionalne funkcionalističke konstrukte (P, S, O) stavljaju američki lingvisti, općenito uzevši, rijetko u ishodište sintaktičkih opisa, ali su to u novije vrijeme dvije struje ipak učinile: tzv. relacijska gramatika, vrlo popularna 70-tih godina (Postal, Perlmutter i dr.), te leksičko-funkcionalna gramatika 80-tih godina (Bresnan, Kaplan i dr.).

¹⁹ Tipičan je stilistički postupak Milke Ivić u recenziji kojim pozitivnu stručnu ocjenu toga temeljnoga načela u Katičićevu opisu prikriva u zaključnome odlomku (sa značajnim početkom: „Ogromna je šteta...”) među neznatnijim temama: „zbog pobrojanih... nedostataka... ostaće nedovoljno sagledana vrlo pozitivna nastojanja Katičića da naš gramatički repertoar bitno osveži i takvim novim temama kao što su, na primer, razmatranja kategorije „poticaja” (str. 141), insistiranje na

Riječ koja u rečeničnome ustrojstvu otvara mjesto drugima ali ga nikoja druga ne otvara njoj, koja, dakle, i nije uvrštena u rečenično ustrojstvo, nego je sama njegov temelj, zove se predikat ili prirok.

Imenska riječ u nominativu za koju većina predikata otvara mjesto zove se subjekt ili podmet.

Izraz kojemu svaki predikat otvara mjesto, a kojim se poblize označuju okolnosti pod kojima se zbiva predikatni sadržaj, zove se adverbna oznaka, priložna oznaka ili adverbijal.

Imenica ili zamjenica u kojemu kosome padežu ili prijedložni izraz, kakvima samo neki glagoli otvaraju mjesto, zove se objekt ili predmet.

Neke imenice i pridjevi, kada se uvrste u rečenično ustrojstvo na neko od opisanih načina, otvaraju i sami mjesto za druge imenice koje se zovu njihovim dopunama.

Iz tih se odredaba vidi da se sintaktičke funkcije ostvaruju riječima koje po vrsti i obliku zadovoljavaju uvjete za pojedino mjesto. To znači da se u sintaksi mora razraditi sustav suodgovaranja sintaktičkih služaba i morfoloških kategorija iako se pojmovno sintaktička i morfološka razina trebaju lučiti.

Donekle se tako trebaju povezivati i obavijesna, sadržajna i sintaktička razina na drugoj strani. Ustroj našeg jezika (i mnogih drugih tipološki srodnih) pokazuje „očekivanje” da će se rema najčešće pojaviti u rijeku (tj. da diskurz neće pomaći obavijesno težište u iskazu iz sadržajnoga težišta rečenice), a da će se u rečeničnome predikatu ostvariti (ključni) rijek u rečenici, te, napokon, da će predikat nositi glagolske kategorije (barem pomoću kopule). Ipak svaka razina zadržava načelnu samostalnost jer se u slučaju kada jezični inventarij za neki sadržaj nema riječi s morfološkom kategorijom koja se „očekuje” za određeno sintaktičko mjesto, ono mora biti popunjeno izrazom s manje očekivanim, ali ipak dopustivim morfološkim značajkama. Kada pak jezični inventarij sadrži riječ kakva se očekuje, a mjesto se ipak popuni drugačijom, osjeća se to kao stilistički pomak bilo k nezgrapnijemu, bilo k izrazitijemu izričaju. Isto se tako nenuždan pomak reme iz rijeka ili rijeka iz predikata na drugačije mjesto prepoznaje kao preoblika i najčešće osjeća kao složenija, izrazitija ili pak nezgrapnija stilizacija. Utoliko se i stilistika utemeljuje u sintaksi, a dijelom i motivira sintaktičke preoblike, pa se iz razmatranja sintakse ne može ukloniti iako se opet pojmovno mora od sintakse lučiti. Stoga se u ovoj sintaksi uza sudove o neutralnu izričaju nalaze i sudovi o stilistički obilježenim izričajima. Oni nisu preskriptivni kao u Maretića „treba” i „ne valja” (što ne znači da i njegovi savjeti većinom nisu dobri), nego su evaluativni „obilježeno je tako i tako”, a proizlaze kako iz navedenoga općega poimanja sintakse, tako i iz filološke stilističke analize korpusa pomoću takvih sintaktičkih mjerila.²⁰

ulozi glagola u „otvaranju sintaktičkih mesta” i opisivanje tzv. „prelaznih slučajeva” (str. 242). Šteta je što recenzentkinja govori o „ulozi glagola” umjesto o „ulozi predikata”.

²⁰ Zbog te kompleksnosti odnosa među razinama, u kojoj se Katičić većinom izvrsno snalazi, Radovanović nestrpljivo brza s ocjenom da se radi o „čudnom nesporazumu deskriptivno-preskriptivnih, dijahrono-sinhronih, naučno-priručnih, komunikacijsko-kulturnih perspektiva”, kao što je neposredno ispred toga, u istoj rečenici, brzo i sa sudom o „suprotstavljanju svemu jezički (kulturno i nacionalno) ne-hrvatskom” (str. 125). O ovome drugome može biti riječi samo ako auktor jezičnu obradu hrvatskoga dijela književnoga korpusa smatra nedopustivim suprotstavljanjem onoj cjelini koju on sam jezički (kulturno i nacionalno) zastupa, a ta u tome slučaju očito nije obuhvatna

Jasno pak pojmovno lučenje sintakse od drugih razina uvjetovalo je raspored građe po strogo sintaktičkim mjerilima: 1. gramatičko ustrojstvo rečenice, 2. preoblike gramatičkoga ustrojstva: a) bez sklapanja, b) sa sklapanjem rečenica, c) sa sklapanjem uz preoblike rečenica u nerečenice, 3. red riječi.

Taj se raspored očito razlikuje od tradicionalne podjele sintakse, npr. u Maretića na 1. sintaksu rečenice, 2. sintaksu dijelova govora (tj. vrsta riječi), 3. sintaksu padeža i 4. sintaksu glagolskih oblika; ili u Stevanovića na 1. sintaksu prostih rečenica, 2. sintaksu imenskih (padeži) i glagolskih sintagma (vid, rod, vremena i načini, pridjevi, prilozi i infinitiv) i 3. sintaksu složenih rečenica.

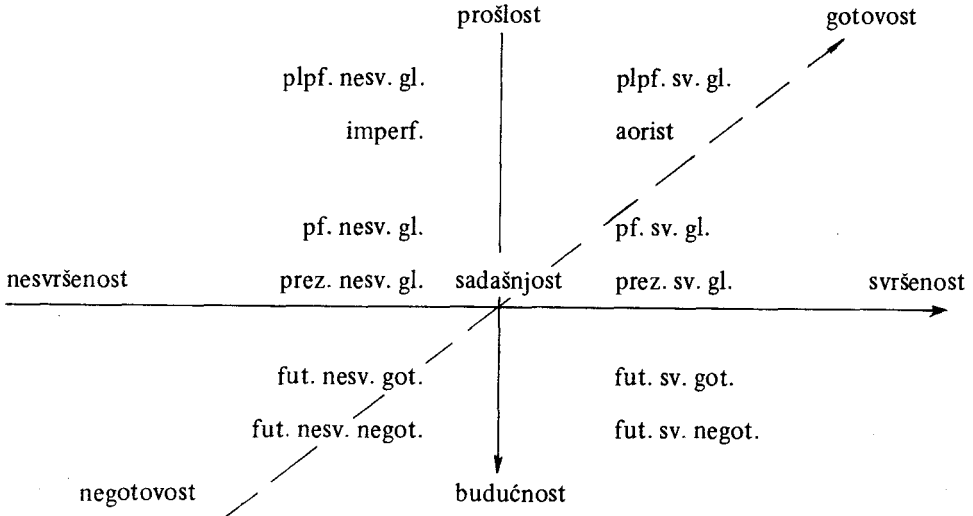
U Katičića nema, dakle, zasebne sintakse dijelova govora ili sintakse sintagma (padežnih ili glagolskih), kakva je inače u Zavodu za lingvistiku bila zamišljena, ali se nije ostvarila. Takva bi sintaksa pod morfološkim kategorijama obrađivala njihove moguće sintaktičke službe. Ovakva pak obrađuje pod čistim sintaktičkim kategorijama njihove moguće ostvaraje u morfološkim kategorijama. Načelno se može pretpostaviti da bi svaka mogla obuhvatiti iste odnose i pojave, i to u cijelosti, ali pod različitim adresama. Prva bi bila morfosintaksa, a druga čista sintaksa.²¹ Uz nju vrlo dobro dolazi iscrpan, sažet i točan pregled sadržaja po paragrafima, kakav je izradio Georg Holzer. Ipak, da bi mogla zamijeniti i sintaksu oblika, neophodna bi bila i dobra kazala jer se ovako u njoj ne mogu naći npr. sve sintaktičke službe akuzativa ili pridjeva ili futura, sve ako su i obrađene.

Tako je, na primjer, sintaksa padeža obrađena pod kategorijama subjekta, adverbne oznake, objekta, dopune, i kasnije pod pojavama atribucije, apozicije, predikatnog proširka ili nominalizacije. A sintaksa glagolskih vremena i načina obrađena je pod sintaktičkom kategorijom pod koju pripada, kategorijom predikata, odnosno među predikatnim kategorijama (str. 42–71), te kasnije u obradi zavisno složenih rečenica. To je jedan od dijelova Sintakse koje valja istaći jer se tu Musićeva istančana istraživanja o glagolskim kategorijama, osobito o kategoriji „gotovosti”, još s kraja prošloga stoljeća, koja su i neki drugi auktori – a među njima i Stevanović – već uzimali u obzir, ipak vjerojatno prvi put cjelovito ugrađuje u složen sustav glagolskih vremena koji dobiva dojmljivo jasniji nacrt od svih prethodnih. Tu se razlikuju vremena i načini – mogli bismo reći –

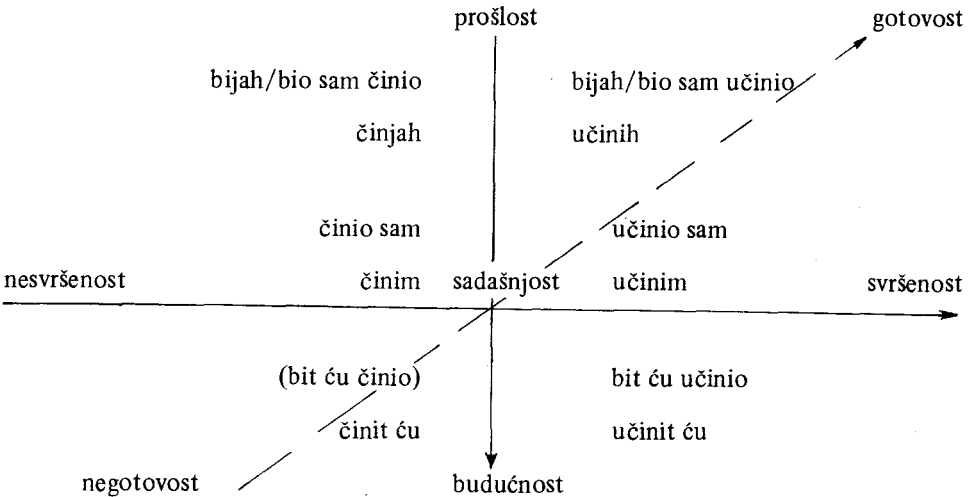
ni zajednička. No, da se vratimo na stručne zamjerke: zar sociolingvist Radovanović ne razlikuje u praksi preskripciju i evaluaciju na koje se teoretski toliko poziva? I misli li, na primjer, da su odnosi sinkronije i dijakronije jednaki u narodnome govoru i književnome jeziku? Ili da se o kulturi i o komunikaciji može govoriti samo razdvojeno?

²¹ Radovanović mnogo govori o nedostatku „sintakse padeža” (od kakve je počeo Daničić) u Katičićovoj Sintaksi, no ne radi se samo o sintaksi padeža, nego o sintaksi oblika uopće, a ona nije da nedostaje nego nije poredana po morfološkim nego po sintaktičkim kategorijama. Radovanović zatim pobraja tipove jezičnih pojava pod koje bi se „sintaksa padeža morala podvesti” ako nije zasebno obrađena (str. 124), ali koji dijelom nisu ništa „sintaktičniji” od padežnih oblika, a niti ne spominje pod koje je pojave – u skladu s dosljednom zamišlju ove knjige – „sintaksa padeža” uistinu podvedena. Priznaje, doduše, da je i sam kao prikazivač „imao muke da „pročita” hijerarhiju naslova i podnaslova na nekim mestima” (str. 127), dakle da uopće prepozna zamisao sustava. To se u prikazu i vidi. Pa i u popisu „danas u lingvističkoj teoriji teško ispustivih pojmova” koje Katičić nije obuhvatio (faktivnost, presupozicija, funkcionalna rečenična perspektiva, rečenična kondenzacija, rečenična parcelacija, predikatska dekompozicija, rečenični prilozi, anaforizacija i dr.). Što bi ostalo od toliko dojmjljiva sustava da se u nj pusti takav roj raznorodnih teorijskih pristupa pojedinim sintaktičkim pojavama?

na jednoj osi, vidovi svršenosti i nesvršenosti na drugoj, a gotovost (trajanje posljedica prošle radnje) i negotovost na trećoj osi. Pojedini je lični oblik koordinatno određen položajima na sve tri nezavisne osi. Vremena su, po logičko-semantičkome mjerilu, samo tri: prošlost, sadašnjost i budućnost. Aorist, imperfekt, pluskvamperfekti, perfekti, prezenti i futuri nisu vremena nego oblici, paradigme, a njihovo se polazno (apsolutno) vremensko-vidno-gotovosno značenje može prikazati ovom shemom:²²

Ili:

²² U sustavu nema futura II jer on nastaje preoblikom perfekta u zavisno-složenim rečenicama (npr. odnosnima i pogodbenima).

Ishodišna se vremensko-vidno-gotovosna značenja oblika mijenjaju

a) neutralizacijom (obeznačenjem) oznake gotovosti što omogućuje zamjenu prošlih vremena (imperfekta i aorista) gotovosno-neutraliziranim perfektom, i b) izmjenom dviju poraba vremenskih oznaka: apsolutne porabe – takve kao da se vremenske oznake odnose na razdoblje *u* kojemu se govori (tempus dicendi) – i relativne porabe – takve kao da se odnose na razdoblje *o* kojemu se govori (tempus agendi).

Tako se apsolutna negotova sadašnjost izriče prezentom nesvršenih glagola.

Relativna se negotova sadašnjost izriče prezentom nesvršenih i svršenih glagola. Ona se može odnositi na (apsolutno) prošlo vrijeme (tzv. historijski prezent) ili na buduće vrijeme (kod svršenih glagola samo uz prilog, npr. „možda”), a može se i na svezremenost.

Gotova se sadašnjost, apsolutna i relativna, izriče perfektom. Apsolutna se odnosi na sadašnje vrijeme, a relativna na prošlo (češće od svršenih glagola) ili na buduće.

Ako se neutralizira po gotovosti (s obzirom na trajanje posljedica prošle radnje), perfekt se odnosi još samo na radnju koja je po sebi prošla i služi kao prošlo vrijeme (svršeno ili nesvršeno) koje se odnosi na apsolutnu (a ne relativnu) prošlost.

Apsolutna se negotova prošlost izriče imperfektom, aoristom i (najčešće) gotovosno-neutraliziranim perfektom.

Relativna se negotova prošlost, kada je izrečena aoristom, odnosi obično na budućnost, a nekada na svezremenost.

Gotova se prošlost izriče pluskvamperfektom (redovito od svršenih glagola).

Ako se neutralizira po gotovosti, pluskvamperfekt se odnosi još samo na radnju koja je prošla prije neke druge prošle radnje (pretprošlost).

Budućnost se, negotova, apsolutna i relativna, izriče futurom I. Relativna se budućnost odnosi na prošlost, rjeđe na sadašnjost.

Gotova se budućnost rijetko izriče, obično relativno, tako da se odnosi na prošlost (sa suznačjem vjerojatnosti).

Zatim slijedi takva obrada četiriju načina: indikativa, imperativa, kondicionala i optativa.

Toliko je valjalo začu u prikaz da se stekne neka slika o iznenađujućemu stupnju sustavnosti koji Katičić postiže u opisu ustrojstva sintaktičkih pojava, i o načelno vrlo velikoj dosljednosti u primjeni sintaktičkih mjerila u rasporedu građe: glagolski se lični oblici raspoređuju pod vidom svoje predikatske sintaktičke službe, a kroz nju se onda u njih preslikavaju gramatikalizirana semantička obilježja rijeka (jer je predikat uvijek rijek iako rijek nije uvijek predikat): tri vremena, dva vida i dvije oznake gotovosti radnje, zbivanja ili stanja; dobiveni se odnosi potom zakonito preustrojavaju dvama istančano rastumačenim postupcima dokidanja pojedinih sadržajnih obilježja: relativizacijom vremena i neutralizacijom gotovosti.²³

Pritom se gotovost pokazala tako bitnom za sustavan prikaz značenja glagolskih oblika – poput, recimo, svršenosti – da se čini razumljivim da se bez toga pojma tolik

²³ Istina je da Katičić nije uvijek tako teorijski eksplicitan jer nije pisao sintaktičku studiju nego gramatiku, ali je zato eksplicitan u brojnim člancima i studijama koji su dobrim dijelom sabrani u Jezikoslovnim ogledima (Zagreb, ŠK, 1971.) i Novim jezikoslovnim ogledima (Zagreb, ŠK, 1986.), koji se pri ocjeni moraju uzimati u obzir. a u Sintaksi je uvijek barem dovoljno jasno implicitan da i onome tko nije bliži stručnjak sustav može biti vrlo razgovijetan, a da čitaocu bez lingvističke naobrazbe obavijest redovito može biti vrlo razumljiva.

sustav nije ni mogao do sada razraditi. Bez gotovosti sustav ne bi imao 12 polazišnih mjesta nego samo 6, a u korpusu se javlja i razlikuje svih 12 mogućnosti!

Pravo se značenje ovoga sustava i može iščitati samo na odličnim i obilnim primjerima iz korpusa koji u knjizi i čine veliku većinu teksta. And last, but not least: ne samo da tu korpus dojmljivo potvrđuje gramatičku analizu, nego njome ujedno i sam biva u potpunosti opravdan jer se tolika istančanost morfološko-sintaktičko-semantičkih raščlambama ni na kakvu oskudnijemu, manje književnome i pismenome, ili makar samo folklornome korpusu ne bi mogla ostvariti. To doista jest sintaksa književnoga jezika i jedino književni jezik (uključujući tu i stručne i znanstvene stilove) može imati takvu sintaksu. A i mora.

D) Preobliske gramatičkoga ustrojstva rečenice

O preoblikama općenito i o njihovu redosljedu u Sintaksi već je bilo dosta govora.

a) Prve se, dakle, obrađuju preobliske rečenica bez sklapanja u složenu rečenicu. Tu preoblikama kao što su nijekanje, pitanje i usklik Katičić uvjerljivo dodaje još poticaj („Neka ti je dobar!”, „Da sviramo!” itd.). Nijekanje, pitanje i usklik pojave su koje su se i u tradicionalnim gramatikama, mnogo prije generativizma, prve znale praktički obrađivati kao preobliske (što treba staviti u inverziju, kako rasporediti negacije i sl.). Raspored ove sintakse navodi i na razlog tome: jer su to najjednostavnije preobliske. Slijede preobliske bez ilokucijske promjene koje mijenjaju samo konstrukciju rečenice (i broj dijelova): pasiv i obezličjenje. Njih također znadu tradicionalne gramatike prikazivati slično modernomu pojmu preoblika, naročito staroindijska gramatika.

b) Slijede preobliske sklapanja više rečenica bez preobliske njihova rečeničnoga ustrojstva u jednu složenu rečenicu.

Pri sklapanju nezavisnosloženih rečenica do nekoga se stupnja ukidaju rečenične granice, a neki (veznički) prilozi dobivaju gramatičko značenje veznika. Tako se tvore sastavne, rastavne, suprotne, izuzetne, zaključne i objasnidbene rečenice.

Pri sklapanju zavisnosloženih rečenica potpuno se dokida rečenična granica među ishodišnim rečenicama, te se jedna od njih uvrštava u koje sintaktičko mjesto u ustroju drugu: u predikat, subjekt, objekt ili adverbne oznake. Pri tome vezničke riječi uvrštavanju daju gramatikalizirani sadržaj: mjesta, vremena, načina, uzroka, namjere, posljedice, pogodbe, dopuštanja, izreke, upita, poticaja, ili naprosto dodatna sadržaja nekome rečeničnom dijelu na koji se već taj sadržaj odnosi.

Kod preoblika sklapanja, koje zapravo znače utjelovljavanje dijela diskurza u jedinstvenu rečenicu takvim povezivanjem koje dokida rečenične granice, navodi se redovito uz kakav se dio zavisna rečenica uvrštava u glavnu. Ako taj dio nije izrečen u glavnoj rečenici sadržajno punom imenicom ili zamjenicom, onda se u Sintaksi redovito naznačuje – u granicama formalizacije samo jezičnim sredstvima – sadržajno praznom zamjenicom kao praznom sastavnicom koja zauzima sintaktičko mjesto u ustroju. Ta se prazna sastavnica po preoblici vrlo često dokida, ali se preoblika bez nje ne da jednoznačno opisati.²⁴

²⁴ Zato su načelno irelevantni primjeri koje Milka Ivić ocjenjuje kao „nepreciznost uzeta u svakom mogućem smislu te reči”, pa onda navodi Katičićevu točku 777 (str. 326) gdje se govori o uvrštavanju

U slučaju odnosnih rečenica bit će to lična imenička zamjenica *on*, pokazna pridjevska zamjenica *ovaj, taj, onaj, takav, tolik* i sl., ili priložna *to, tim* i sl., uz koju će se uvrstiti odnosna rečenica (vezničkim) odnosnim imeničkim zamjenicama *tko, što*, pridjevskima *koji, čiji, kakav, kolik*, ili priložnom *što*. Te odnosne zamjenice zamjenjuju puni izraz, npr. imenicu koja bi se inače dvaput ponovila, a odnosila se oba puta na isti predmet (imala isti indeks). Tako se, na primjer, mogu spojiti u jednu ove dvije rečenice:

*No ispod kamena iziđe mali bijes.
Sjedahu na kamenu.*

Druga se može uvrstiti u prvu 1. tako da se uza sadržajno punu imenicu uvrsti pridjevska odnosna zamjenica koje će zamijeniti ponovljenu istu imenicu s istim predmetom, i to u njenu padežu, u uvrštenoj rečenici. 2. Tek iza odnosne zamjenice u njenu padežu ili prijedložnome (ili imenskome) izrazu slijede redom drugi dijelovi uvrštene rečenice (promjena reda riječi), pa dalji dijelovi glavne rečenice:

No ispod kamena na kojem sjedahu iziđe mali bijes. (I. Brlić-Mažuranić)

Mjesne se rečenice uvrštavaju uz ime mjesta ili pokazni zamjenički prilog mjesta (vezničkim) odnosnim zamjeničkim prilogom mjesta: *gdje, kamo, kuda, otkuda, odakle*. One slijede iza odnosnih jer se mogu izvesti preko njih, kao preko prijelaznoga stupnja preobliske, npr.:

1. *Upre pogled k onoj strani.*

Od one strane imao je doći pjesnik.

2. *Upre pogled k onoj strani od koje je imao doći pjesnik.*

3. *Upre pogled k onoj strani otkuda je imao doći pjesnik.* (A. Kovačić)

Mutatis mutandis, isto vrijedi za načinske i vremenske rečenice.

Slijedi obrada uzročnih rečenica (*zato, stoga: jer, što, kako, budući da...*), namjernih (*zato, radi toga: da, kako, neka...*) i posljedičnih (*tako: da, kako, te...*), pogodbenih (*ako, li, kad, da /koji* obično ikonički prethode/: *onda, tada, to, tako...*) i dopusnih (*iako, ako i, premda...: opet, ipak, ali, no...*), pa izričnih, zavisno-upitnih i zavisno-poticajnih, koje obično uz pokaznu zamjenicu uvode sadržajno objašnjenje (*da, kako, gdje...*), upit (upitnim zamjenicama ili riječcama: *tko, što, koji... zar, li...*) ili poticaj (*neka*), te s njima povezan neupravni govor koji se izvodi iz upravnoga.

Očito je da se zavisne rečenice u pregledu redaju po složenosti proizvodnje, a sabiru u skupine po srodnosti koja otkriva općenitije zakonitosti njihove tvorbe.

Kao najsloženije tvorbe, stoje pri kraju opisa tako sklopljenih rečenica periodi, koji su i bitna stilistička tema.²⁵

izričitih rečenica uz pokazne zamjenice, a u (već preobličnim!) rečenicama u primjerima – pokaznih zamjenica nema. No primjedba pokazuje da bi za one koji žele samo nasumce zagledati u knjigu na pojedina mjesta bolje bilo tu točku eksplicitnije uobličiti, makar se ponavljalo načelo eksplicirano u nizu prethodnih točaka, npr. t. 519, 523, 591, 662, 701 itd.

²⁵ Površnost Radovanovićeve samouvjerene recenzije vidi se i u primjedbi da se za „period” ne mogu uzimati „cele strofe ili pesme (364–368)” – a tu su, naravno, svi primjeri prozni! – jer bi to bila „jedinica ranga „tekst” koja se u ovoj knjizi ne obrađuje” – a složena rečenica i jest dio diskurza ili teksta koji se sklopio u jednu rečenicu pomoću određenih preobliska – te da „na takve „goleme periode” (364) Katičić upućuje nazivom „kolon”!” (str. 129) – a Katičić na str. 364 upravo jasno tumači da su koloni male „smisaone i ritmičke cjeline” na kakve se period člane.

Na kraju se obrađuju dometnute zavisne rečenice koje se zbog zadržavanja jedne rečenične granice prividno mogu učiniti manje preobličenicima od onih koje su uistinu uvrštene u rečenicu koju dopunjuju, ali se pri bližoj raščlambi otkrivaju kao zapravo složenije tvorbe. Dometnute se rečenice mogu tumačiti kao uvrštene u dodatnu, sa-držajno praznu rečenicu, koja se poziva na osnovnu rečenicu ponovljenom imenicom ili pokaznom zamjenicom, a praznom sastavnicom otvara mjesto zavisnoj. Tako se može razumjeti rečenica:

1. *Nagovorio ga je brat, koji mu je vodio gospodarstvo.* (S. Kolar)

koja nije istovjetna s ovom:

2. **Nagovorio ga je brat koji mu je vodio gospodarstvo.*

jer se ne radi o onome bratu koji je vodio gospodarstvo (a ne o drugoj braći) kao u primjeru 2, nego o tome *da* je brat vodio gospodarstvo. Stoga primjer 1 treba izvoditi iz ishodišnoga izričaja:

3. **Nagovorio ga je brat, brat je bio taj koji mu je vodio gospodarstvo.*

Iz takva se izričaja potom radi sažetosti izostavlja sadržajno prazna rečenica, a njezino značenje prelazi na vezničku riječ zavisne rečenice koja je bila uvrštena u nju.

Neka to bude ujedno malen primjer objasnidbene moći pojma preoblike kako se njime služio Katičić u ovoj sintaksi.

Nakon toga općega pregleda, može se istaći kao osobit prinos, na primjer, obrada pogodbenih rečenica u knjizi. Tu se razlikuju realne (*ako, li*), eventualne (*ako, li*), potencijalne (*ako, kad, da*) i irealne (*kad, da*) pogodbene rečenice.

Realnima se izriče uvjet pod kojim se ostvaruje sadržaj glavne rečenice. Zato u njima stoji apsolutna, negotova ili gotova, sadašnjost ili prošlost, a u glavnoj stoji sadašnjost, budućnost ili mogućnost izražena kondicionalom. Tako:

1. *Nećeš me. Onda me ubij.*

postaje sklapanjem prve rečenice veznikom „ako” kao pogodbene s drugom, glavnom:

2. *Ako me nećeš, onda me ubij.*

ili, po vrlo čestu izostavljanju riječi uz koju je zavisna rečenica uvrštena:

3. *Ako me nećeš, ubij me.* (S. Novak)

(Pravila o položaju enklitika tu su primijenjena bez izričita spomena.)

Eventualnima se pak kao uvjet ne postavlja ostvarivanje sadržaja pogodbene rečenice, nego samo očekivanje slučaja da se on ostvari. To se očekivanje izriče futurum I („budućnošću”) ili relativnom sadašnjošću izraženom prezentom (osobito svršenoga vida) ili gnomskim aoristom, dok se u glavnoj rečenici javljaju budućnost, zapovijed ili mogućnost izražena modalnim izrazom (*s moći, morati, trebati*) ili kondicionalom. Ako se u pogodbi javi gotova relativna sadašnjost, ona će se po uvrštavanju preobličiti u (sintaktički) svršen oblik, tj. u futur II, koji je već Maretić zvao perfektom II. Tako se:

1. *Strpat će vas u ludnicu. Tako ste govorili.*

ako se samo očekuje slučaj da je osoba tako govorila, preoblikuje u:

2. *Strpat će vas u ludnicu ako budete tako govorili.* (R. Marinković)

jer bi rečenica:

3. **Strpat će vas u ludnicu ako ste tako govorili.*

izraživala realnu pogodbu u gotovoj sadašnjosti.

Potencijalne se rečenice s veznikom „ako” i izrazom mogućnosti u kondicionalu lako razlikuju od ostalih pogodbenih. Ali one s veznicima „kad” i kondicionalom ili „da”

i indikativom mogu se shvatiti kao da se odnose na prošlost ili sadašnjost, pa su onda irealne – izriču uvjet za koji se zna da se nije ostvario ili da se ne ostvaruje, a mogu se shvatiti kao da se odnose na budućnost, pa su onda i one potencijalne jer izriču uvjet koji bi se mogao ostvariti. Tako se bolje razumije kao potencijalna ova rečenica:

1. *A kad bi oni ugledali sebe u pravom svijetu, možda bi proplakali.* (J. Kosor)
a kao irealna ova:

2. *I srce bih vam svoje dala kada bih znala da bih bez njeza mogla živjeti.* (Nar. pripovijetka)

Tako se i u ovome slučaju iscrpno navode sve morfološke kategorije koje mogu, vršeći određenu sintaktičku funkciju, nositi određene gramatikalizirane sadržaje, i time pružiti određenu ustrojenu obavijest. Raščlamba je tih gramatikaliziranih sadržaja uzorno istančana te se nastavlja čak i preko granice do koje ih nose razlike među oblicima riječi – u slučaju kada se iz obavijesti iz konteksta (u posljednja dva primjera) opet mogu razlikovati takve kategorije sadržaja kakve inače mogu nositi različiti oblici. Za to je jamačno potreban i pomno odabran korpus.

Te teorijska (makar i implicitna) istančanost sintaktičke, sadržajne i obavijesne analize i kategorizacije pojmova u ovome slučaju opet daje bogate ishode u poznavanju sintakse pogodbenih rečenica u hrvatskome književnome jeziku, a time, naravno, i u hrvatskome ili srpskome jeziku uopće: četiri umjesto tri jasno razlikovane vrste pogodbenih rečenica, ili umjesto pukoga opisa rečenica po veznicima, te istančano razmeđenje između potencijalnih i realnih rečenica.

c) Treći dio obrade preoblika gramatičkoga ustrojstva čini zavisno sklapanje rečenica s preoblikom njihova ustrojstva u nerečenice.

Atribucija je već i preoblika zavisnoga uvrštavanja rečenice kao odnosne u glavnu jer se njome tvori atributna rečenica. No toj se rečenici može dokinuti i rečenično ustrojstvo tako da se njena predikatna riječ, bez predikatnih kategorija, uvrsti uz imenicu kojoj je bila atribuirana odnosna rečenica. Tako uvrštena riječ postaje atribut.

Atribut može biti pridjevski:

Na glavi joj zlatna kruna. (A. Šenoa)

što se izvodi iz rečenica:

Na glavi joj kruna. Kruna je zlatna.

Može biti i imenički:

Loše sluge goreg gospodara spopadoše trostruke kandžije. (I. Mažuranić)

što se izvodi iz rečenica:

Sluge spopadoše trostruke kandžije. Sluge su loše. Sluge su goreg gospodara.

Takvo shvaćanje atributa kao preobličena predikata moćno pojednostavljuje opis gramatičkoga ustrojstva osnovnih ili ishodišnih rečenica i dobro odgovara lingvističkoj intuiciji. Ipak se preda nj postavlja više teškoća.

1. Ima slučajeva kada se atribut, kao u primjeru *crno vino*, možda više ne izvodi iz samoga predikata u rečenici: *vino je crno*. Ili „bijeli oblak” naprosto iz rečenice „Oblak je bijel” (v. t. 863–869). Određeni se pridjev u načelu ne može pojaviti kao predikat. No rečenica:

Bijeli oblak plovi nebom. (Sintaksa, t. 869)

može se ipak izvesti iz rečenica kao što su ove:

Oblak je bijel. Taj oblak plovi nebom.

ovim preoblikama:

1. *Taj oblak koji je bijel plovi nebom.*
2. *Bijeli oblak plovi nebom.*

To nije jedino moguće izvođenje, ali ono može pokazati da se pridjevski atribut može modificirati u nepredikatni određeni oblik pridjeva ako mu odnekle – npr. od odnosne i suodnosne (korelativne) pokazne zamjenice na prvome koraku preoblake – pridođe značenje pojedinačne određenosti.

Ako se „crno vino” može izvesti iz izraza „takvo vino kakvo je crno” (tj. po vrsti, a ne po boji), pridošla određenost može biti i vrsna.

Katičićev izvod u t. 869 radi sažetosti preskače, naime, bar jednu preoblaku pa je mogao navući prigovore.²⁶

2. Izraz „loše sluge goreg gospodara...” može se izvoditi i iz navedenih rečenica, ali se može smatrati vjerojatnijim da se „sluge goreg gospodara” izvode iz rečenice „Oni su sluge goreg gospodara (od sebe)” ili čak „Oni služe goreg gospodara od sebe”. Tako će se mnogi imenski atributi u genitivu uz imenicu radnje ili vršioća bolje izvoditi iz prethodnoga subjekta ili objekta uz nominalizirani predikat, negoli iz samoga genitivnog predikata.²⁷ Tako Katičić izvodi rečenicu (t. 942):

Mladići su zapeli oko oranja ledine.

iz ishodišnih rečenica:

1. *Mladići su zapeli oko oranja.*
2. *Oranje je ledine.*

ali rečenice 2. tipa, kap npr. (t. 1058a, str. 478):

Udaranje je čekića.

zapravo izvodi iz rečenice:

Udarao je čekić.

Taj izvod, međutim, može primijeniti tek pošto je objasnio preoblaku glagolskoga predikata u imenicu, koja se zove nominalizacija ili poimeničenje.²⁸

Posljednji primjeri rasvjetljuju i ovaj terminološki problem: ishodišne rečenice u Katičića ne znače jezgrene rečenice ni dubinske strukture generativista. Naziv je naprosto korelativan s nazivom: preobličene rečenice. Pri tvorbi nekojega gramatičkoga ustroja većim brojem preoblaka, možemo poći prema potrebi od svakoga prethodnoga stupnja tvorbenoga postupka kao od svojega ishodišta pa na nj primijeniti preostale potrebne preoblake. Tako „Oranje je ledine” može biti ishodišna rečenica, a da ne bude jezgrena u smislu ranoga generativizma. To je možda najprikladnije i najsustavnije moguće terminološko rješenje za sintaksu koja se mora cjelovito prikazati, a ne može čekati da se sva teorijska pitanja prije toga do kraja riješe.

²⁶ V. Milka Ivić, nav. dj., str. 242. No ona prigovara zapravo što Katičić ne slijedi kasniji razvoj generativne gramatike, a ne nudi sama nikakvo rješenje.

²⁷ Genitivnim predikatima oštro prigovara Milka Ivić (str. 241–242). Oni zvuče neobično, kao što ističe Katičić, i to im je lako prigovoriti. No to još ne dokazuje da u sustavu ne postoje. Sustav pak može dokazati da ih pretpostavlja.

²⁸ M. Ivić navodi primjere „Oranje je ledine”, „Buna je seljaka” (str. 239) kao neobične izraze, a da se uopće ne osvrće na to da oni nisu za Katičića ni prvotni nepreobličeni izrazi, nego su preobličeni nominalizacijom, ni konačno preobličeni izrazi uklopljeni u rečenicu, nego samo neposredno ishodišni za preoblaku atribucijom.

Ostale preoblike rečeničnoga ustrojstva u nerečenično jesu apozicija kojom se predikatna imenica jedne ishodišne rečenice uvrštava uz imenicu u drugoj, predikatni proširak koji predstavlja predikat jedne ishodišne rečenice uvršten uz predikat druge, bilo kao pridjev, imenica, pridjeložni izraz ili kao glagolski prilog, sadašnji ili prošli, te infinitivizacija kojom se jedna ishodišna rečenica uvrštava u drugu tako da joj se predikatni glagol preoblikuje u infinitiv (kod namjernih i izričnih rečenica).

Sve te pojave ukazuju da je tradicionalna „prosta proširena rečenica” načelno tvorbena složenija od „složenih rečenica”, a njihova raščlamba izostrava vid i za složenost njihova sadržajnoga ustrojstva kojim prenose obavijest.

E) Red riječi

Kratak pregled osnovnih pravila o redu riječi zaokružuje građu sintakse. Razlikuje se slobodan poredak rečeničnih dijelova i mehanički određen položaj enklitika i proklitika u rečenici. Položaj prvih u rečenici stoga može biti neobilježen (subjekt-predikat-objekt-priložna oznaka; atribut-imenica, itd.) ili obilježen, a položaj drugih ne može biti obilježen, nego samo ispravan ili pogriješan.

Novo je, koliko znam, otkriće da je taj tradicionalno poznat neobilježen red riječi neobilježen samo onda kada se subjekt podudara s temom, a predikat s remom. Kada se ne podudaraju, jače je pravilo o neobilježenju redosljed u obavijesnome ustrojstvu rečenice, gdje tema treba prethoditi remi, nego ono o gramatičkome redosljedju.

Stoga je red ovih rečenica izvan diskurza neobilježen (t. 1083):

Vlak polazi u sedam sati.

Majka sprema ručak.

Oslobađam grad (od) njega.

Ali u ovim diskurzima neobilježen je drugačiji red dijelova gramatičkoga ustrojstva tih rečenica da bi se poštovao neobilježeni redosljed dijelova u obavijesnome ustrojstvu:

Društvo zakašnjava. U sedam polazi vlak.

Svi čekamo ručak. Ručak sprema majka.

*Tražim krivca. (Od) Njega oslobađam grad.*²⁹

To je još jedan vrijedan konkretan spoznajni plod izgrađenoga deduktivnoga teorijskog sustava u ovoj sintaksi.

IV

Budući da je razlog ovome prikazu bio u tome da ocrta zamisao i ustroj Sintakse hrvatskoga književnog jezika Radoslava Katičića, u njemu mnoge podrobnosti obrade građe nisu došle do spomena. U tim podrobnostima našlo bi se jamačno u tolikoj građi, i tako zahtjevno sintaktički raščlanjavanoj, i više jasnih otvorenih pitanja negoli u ra-

²⁹ Milka Ivić tvrdi (str. 239) da neki iskazi nju (i ne samo nju) iznenađuju, ali iznenađuje i nas da tu navodi diskurz „Tražim krivca. Njega oslobađam grad.” kao primjer neutralnoga reda riječi. Kako je i očito i teorijski dobro obrazloženo da je taj poredak neutralan, možemo se samo domišljati što je to iznenađuje. Ako je to rekcija „njega oslobađam” umjesto „od njega oslobađam”, zar joj to može zakriti pogled na neutralnost reda riječi?

nijim sintaktičkim djelima pisanim uglavnom slobodnijim pripovjedačkim stilom koji ne otvara izbrušena pitanja.

Drugi su se, osobito kritički negativni prikazi, usredotočili upravo na takve podrobnosti i kušali iznijeti čitave čitulje primjedaba na njih.³⁰ Utoliko bi oni donekle mogli dopuniti ovaj prikaz, ako se mogu iz obilja nesporazuma u njima izlučiti prave i pertinentne lingvističke primjedbe. No njima je ipak u potpunosti nedostajao pogled na teorijsku zamisao sintakse, a pogotovo pregled nad njenom razgranatošću u Katičića, osim ako se takvim može smatrati prijepis sadržaja knjige.

Kako se jedino iz uvida u taj deduktivni teorijski sustav može doći i do njegove procjene i do primjerene procjene Katičićeve obrade pojedinosti u jezičnim pojavama, smatrao sam da treba, makar s djelomičnim zakašnjenjem, pokušati nadoknaditi nedostatak tih neophodnih predradnja za one druge recenzentske zahvate koji su bez ovih neutemeljeni.

* * *

Drugi su recenzenti, među ostalim, upozorili i na tehnički nedostatak o kojemu se načelno može dati sud i bez predradnja. Upute na relevantnu sintaktičku literaturu u knjizi veoma su oskudne. U tome su u pravu i bilo bi poželjno da u sljedeća izdanja uđe bar zasebno popis relevantne kroatističke, serbokroatističke, jugoslavističke i slavističke sintaktičke literature. A kada to ne bi zahtijevalo pregolem popis, načelno bi bio jednako poželjan i izbor iz teorijsko-lingvističke sintaktičke literature u svijetu.

Iako to drugi ne spominju, još bi bitnija izrada dobroga kazala da se u knjizi mogu naći podaci, naročito morfosintaktički, i mimo reda koji je sintaktičkim sustavom zacrtan.

Treba ktome ispraviti vjerojatno pojedine zabune (npr. str. 423, gdje genitiv imeničkoga atributa kao da izriče „pripadnost cjeline svojem dijelu ili nekoj svojoj sastavnici”, na što je već upozorila M. Ivić, str. 238), a gdje gdje i još jasnije stilizirati zahtjevni izričaj (npr. str. 429: „Pod pretpostavkom da je subjekt rema, a predikat...”), možda bi bilo jasnije: „Tek pod pretpostavkom...” ili „U slučaju kad je subjekt rema...” itd.

* * *

Osim spomena takvih tehničkih dodataka, poput bibliografije i kazala, te manjih ispravaka ili dopravaka, mogla bi se dati i koja načelna primjedba koja će biti zanimljivija za prikaz od popisa sitnih propusta (premda je i njih vrlo korisno popisati da se isprave).

Prvo bi se, s jedne strane, moglo ponoviti da su Katičiću obavijesno i sadržajno ustrojstvo rečenice načelno vrlo bitni vidovi sustava. Ali od nacрта sadržajnoga ustrojstva koji

³⁰ Najtipičniji je primjer najopreznijega negativnoga pristupa pružila Milka Ivić. Njen je prikaz, ako se izuzme naboj političkih prijetnja, jedva više od zbirke pretpostavljenih errata u Katičićevoj knjizi. Neke od primjetaba upućuju na prave otvorene probleme, a neke na prave neprimijećene zabune. Utoliko će njena recenzija biti još najkorisnija. Ipak, šteta je što se čini da je sama učinila više pogrešaka u traženju pogrešaka, negoli pogodaka u njihovu otkrivanju, pa se s trudom mora, kako već tko umije, odjeljivati jedno od drugoga.

je preuzeo u knjigu, u konkretnoj obradi građe uglavnom mu služi razlika između rijeka i njegovih odredaba. Tako je, na primjer, predikat uvijek rijek, a ne neka od odredaba (samo rijek nije uvijek predikat, ali se i tada može izvesti iz predikata ishodišnih rečenica). Razlikovanje samih odredaba služi mu rjeđe, na primjer: kada objekt razlikuje od priložne oznake ne samo u gramatičkome, nego i u sadržajnome ustrojstvu, i to po tome što objekt sadržajno može biti učinak, vršilac, družilac ili pripadak, a priložna oznaka prenosi sadržaj sredstva ili priložnih odredaba mjesta, vremena ili načina (str. 125). No takva podjela priložnih odredaba niti odgovara, recimo, službama padaža onoliko dobro kao npr. odredbe davanja, oduzimanja i smještaja (Paṇini) ili odredišta, ishodišta i smještaja (Fillmore, 1971), niti je iscrpna jer tumači mjesne, vremenske i načinske zavisne rečenice, ali ne tumači uzročne, namjerne, posljedične, pogodbene, dopusne ili izrične, upitne i poticajne rečenice.

S druge strane, auktor dopušta da je takvo sadržajno ustrojstvo možda najbliže univerzalnoj jezičnoj formi. Ali u konkretnome radu razvija ga, na primjer, u sustav pododredaba rijeka: vremena i načina, vidova i gotovosti, iako to izrijekom ne zove dijelom sadržajnoga ustrojstva. A tu bar neke odredbe (vidovi, gotovost), premda mogu biti svojstvene mnogim jezicima, ne moraju biti univerzalne. Ne postoje li, dakle, i specifična sadržajna ustrojstva rečenica i rečeničnih kategorija (usp. Sapirove „gramatičke pojmove“ i sl.) koja odlikuju pojedine tipove jezika, pa i pojedine jezike? I nije li univerzalnome sadržajnome ustrojstvu najbliži pojam najčešćih crta specifičnih sadržajnih ustrojstava gramatikaliziranih u pojedinim jezicima i tipovima jezika – prilično slično kao što je i s gramatičkim ustrojem?

No sva ta pitanja ne stavljaju u pitanje Katičićevu zamisao sustava, niti njene stvarne jezikoslovne spoznajne ishode. Ona samo ukazuju na moguće smjerove daljega razvijanja, ograničavanja ili usavršavanja teorijskoga sustava.

* * *

Drugo, u knjizi je ostala i jedna nedosljednost u zaokruženju sustava zavisnoga sklapanja rečenica, koju bi vrijedilo ispraviti.

Katičićevo sustavno shvaćanje sklapanja zavisno-složenih rečenica načelno je vrlo jasno izloženo: jedna se rečenica vezničkom riječju uvrštava u drugu uz neku njenu sastavnicu, punu ili praznu.

Ali se u uvodu u vrste zavisno-složenih rečenica kaže da se prva rečenica može uvrstiti u drugu „na mjesto priložne oznake vremena *tada*” (t. 498, str. 172), ili „na mjesto sadržajno prazne priložne oznake *tako*” (t. 499, str. 173), ili „na mjesto praznoga objekta” (t. 499, str. 172) itd. Ujedno se kaže da vezničke riječi daju uvrštanoj rečenici sadržaj vremena, načina, mjesta, uzroka itd. (t. 502, str. 179). Očito je to neispravljeni trag ranijega stupnja promišljanja sintaktičkih zakonitosti od onoga koji je izražen u pregledu zavisno-složenih rečenica (str. 179–357).

Razlika je između dvaju shvaćanja u tome da li jesu ili nisu adverbne zavisne rečenice adverbna oznaka u složenoj rečenici, subjektne subjekt, objektne objekt, a predikatne predikat, te da li samo atributne rečenice ne tvore same neki rečenični dio, nego mu pripadaju tek preko kakve imenice ili zamjenice, ili to vrijedi i za druge rečenice (t. 500, str. 175–176)?

Sva je tradicionalna gramatika (tako i naše dosadašnje gramatike) više-manje bila sklona tome da shvati adverbne rečenice kao adverbne oznake, subjekne kao subjekt itd., i da takvo shvaćanje čuva kao najznatniju spoznaju o zavisnome sklapanju rečenica. Nije stoga čudno ni da je Katičić pošao od takve predodžbe. Čak ni uvođenje pomoću preoblika znatno veće strogosti u opisu, povezivanju podudarnih rečenica i njihovu tumačenju, u većini slučajeva nije remetilo takvu sliku (v. str. 174–179):

a) *Držite se dobro dok se vratimo.* (V. Kaleb)

lako se može izvesti iz ishodišnih nesloženih rečenica:

1. *Držite se dobro dotle.*
2. *Vratimo se.* (Ili: *Vratit ćemo se.*)

tako kao da je druga uvrštena u prvu na mjesto priložne oznake vremena *dotle* vremenskim veznikom *dok* (pritom se futur I. mora promijeniti u (dijakronijski ishodišnu) svršenu relativnu sadašnjost po pravilima o slaganju vremenskih rečenica s tim veznikom).

b) *Čuo sam kako strelice zvižde, kako grane pucaju, kako lišće pada.* (A. Šenoa)

lako se izvodi iz ishodišnih rečenica:

1. *Čuo sam to* (ili *tako* ili *ovo* ili *ovako*).
2. *Strelice zvižde.* 3. *Grane pucaju.* 4. *Lišće pada.*

tako kao da su rečenice 2, 3 i 4 uvrštene u prvu na mjesto praznoga objekta *to* (ili *ovo*) ili prazne priložne oznake načina *tako* (ili *ovako*) pomoću izričnoga ili načinskoga veznika *kako*.

c) *Putnici su došli na ogradu da vide okolicu Gušća.* (M. Peić)

lako se izvodi iz rečenica:

1. *Putnici su došli na ogradu zato.*
2. *Putnici vide okolicu Gušća.*

tako kao da je druga uvrštena u prvu na mjesto priložne oznake svrhe ili namjere *zato* pomoću namjernoga veznika *da*. Pritom se ponovljena ista imenica „putnici”, koja se odnosi na isti predmet kao i prvi put, drugi put izostavlja.

d) *Staneš li u dunavski mulj, bezdan zijevne do Zemuna.* (M. Peić)

izvodi se iz rečenica:

1. *Onda bezdan zijevne do Zemuna.*
2. *Staneš u dunavski mulj.*

kao da je druga uvrštena u prvu na mjesto priložne oznake vremena ili uvjetovanosti *onda* upitnim ili pogodbenim (uvjetnim) veznikom *li*.

e) *Prirodno pravo uvijek ostaje najveće pravo, jer je u prirodi osnova i temelj svakoga prava.* (I. Mažuranić)

izvodi se iz rečenica:

1. *Zato prirodno pravo uvijek ostaje najveće pravo.*
2. *U prirodi je osnova i temelj svakoga prava.*

kao da je druga uvrštena u prvu na mjesto priložne oznake uzroka ili razloga *zato* (ili *stoga*) uzročnim veznikom *jer*.

Ipak se Katičiću, kako je spomenuto, pri konkretnoj obradi vrsta zavisno-složenih rečenica građom nametnuo drugačiji pristup. Tu on izvodi mjesne rečenice poređujući ih s odnosnima, koje je netom obradio. Ove su rečenice istoznačne:

1. *Kuća u kojoj smo stanovali bila je dotrajala.*

2. *Kuća gdje smo stanovali bila je dotrajala.* (542, str. 208.)

Tu je odnosna (1) ili mjesna (2) rečenica uvrštena uz imenicu, a ovdje je mjesna uz mjesni prilog *tamo*:

3. *Ide tamo gdje propada povijest.* (M. Peić)

Suodnosni se mjesni prilog može izostaviti pa njegov sadržaj preuzima veznički prilog *gdje* (t. 546, str. 211):

4. *Odveo bih vas gdje treba!* (V. Kaleb)

Na osnovi primjera 3 i 4 mogli bismo reći da se i u primjeru 2 *gdje* uvrštava umjesto *u kojoj* zato što se oznaka mjesta (u tome primjeru „kuća”, odn. „u kući”) uopćeno shvaćala kao priložna oznaka kakva je zamjenljiva priložima *ovdje, ondje, tu*. Na njih se (veznička) odnosna priložna zamjenica *gdje* odnosi onako kao *koja* na *kuća*. Dakle je priložna zamjenica *gdje* jednako odnosna kao i pridjevska *koji*, samo se prva ishodišno odnosi na suodnosni prilog puna ili prazna značenja, a druga na imenicu ili suodnosnu imeničku zamjenicu puna ili prazna značenja. Tek se, međutim, dodatnom preoblikom i izraz *u kojoj* može zamijeniti poopćenom istoznačnicom *gdje*.

No, ako je i mjesna rečenica s priložnom odnosnom zamjenicom jednako odnosna kao i odnosna rečenica u tradicionalnome smislu s pridjevskom ili imeničkom odnosnom zamjenicom, onda je i mjesna rečenica na neki način atributna, ako se tako smije reći. Time bi se, međutim, pojam atribucije proširio s nominalne atribucije ili pridijevanja dodatne odredbe imenici i na adverbnu atribuciju ili pridijevanje dodatne odredbe priloškoj oznaci. Da se izbjegne remećenje terminoloških navada, možda je bolje tu poopćenu rečeničnu atribuciju radije zvati rečeničnim pridjenućem, a tako poopćene atributne rečenice pridjetnim rečenicama. Sastavnicu uz koju se pridjetne rečenice uvrštavaju možemo zvati – bila imenica ili zamjenica, imenska, pridjevska ili priložna, prazna ili puna sadržaja – naprosto uvrštajnom ili uvršnom sastavnicom.

Isto vrijedi i za načinske rečenice što i za mjesne:

Nu mislio Toporko, ne mislio, sve ostade o n a k o k a k o djed bijaše odredio.
(I. Brlić-Mažuranić)

I one se mogu odnositi i na priložnu oznaku puna značenja:

Ustao je r a n o m z o r o m k a k o bijaše navikao. (M. C. Nehajev)

Isto vrijedi i za vremenske rečenice, u kojima se vezničke zamjenice *kada, dokle, čim, pošto* itd. odnose na priložne uvršne sastavnice *tada, dotle, tim/odmah, potom* itd., ili na priložnu oznaku u kojoj se javljaju i imenice ako je ona, kada se shvati poopćeno, zamjenljiva tim suodnosnim priložima:

Držite se dobro (d o t l e) d o k (l e) se vratimo. (V. naprijed a.)

Sve su te rečenice u poopćenome smislu odnosne i stoga pridjetne. Mjesni, načinski ili vremenski sadržaj daju im uvršna sastavnica i veznička zamjenica. Inače sadržajno prazna uvršna sastavnica može se nakon uvrštavanja izostaviti, ali to je već elipsa. Stoga Katičić s punim pravom kod raznih vrsta zavisnih rečenica redovito navodi uz kakvu se sadržajno punu ili praznu sastavnicu uvrštavaju. Bez toga se preoblika sklapanja ne bi mogla jednoznačno opisati po mjestu uvrštavanja. Osim toga, lakše je opisati zasebnim pravilom izostavljanje sadržajno prazne uvršne sastavnice iz složene rečenice, nego njeno povremeno pojavljivanje u njoj, jer prvi opis pretpostavlja širi sustav nego drugi.

Ako je tako, zavisne se rečenice ne uvrštavaju „na mjesto” takve sastavnice nego „uz nju” kao (imensko ili priložno) pridjenuće. Ujedno, njihovo značenje ne određuje samo

veznička riječ, nego uvrсна sastavnica zajedno s vezničkom riječju, a samo kada se ona izostavlja, njeno se značenje „uključuje u sadržaj vezničke riječi” (t. 546, str. 211).

Možda to implicira i razliku između sintaktičke (gramatičke) raščlambe ustrojstva zavisne rečenice i njene semantičke (sadržajne) raščlambe: gramatički ona ne uključuje sastavnicu uz koju se uvrštava (koja ostaje dio glavne rečenice), ali semantički čini s njome cjelinu. I opet se razlikovanje tih ustrojstava pokazuje plodnim.

Provjerimo ove pretpostavke i na drugim vrstama zavisnih rečenica koje Katičić izrijekom više ne povezuje s odnosnim rečenicama.

U navedenom primjeru *b* treba opis preoblike samo razdvojiti na dva koraka: prvo se rečenice 2, 3 i 4 veznikom *kako* uvrštavaju uz *ovako*, *tako*, *ovo* ili *to*, a zatim se suodnosne zamjenice mogu izostaviti. Takva uporaba odnosnoga načinskoga zamjeničkoga priloga *kako* i njegova zamjenljivost veznikom *da* pokazuju da se i veznik *da* u izričnim rečenicama „odnosi” na takve suodnosne zamjenice.

A tako je s veznikom *da* i u namjernim rečenicama poput primjera *c*, gdje se odnosi na izostavljeno *zato*. Rečenice uvrštene veznikom *da* osobito jasno pokazuju koliko je značenje uvršnih sastavnica (dakle i suodnosnih zamjeničkih priloga) u glavnoj rečenici bitno za pridavanje određena značenja uvrštavanju.

Naravno, jasnoći značenja rečenice bitno pridonose i glagolska vremena i načini. Da primjer *c* glasi ovako:

Putnici su došli na ogradu da su vidjeli okolicu Gušća ne bismo pretpostavili da je tu suodnosna sastavnica *zato* nego *tako*, ni da je rečenica namjerna nego posljedična. A to bi potvrđivala i zamjenljivost veznika *da* veznikom *te*.

U svjetlu takvih odnosa još se dublje razumije Katičićeva pouka da bi se izrične rečenice koje se uvrštavaju u glavnu „kao dodatan sadržaj neke riječi” mogle zvati i objasnidbene: „Po tome su izrične rečenice bliske odnosnima, jer i one daju riječima u rečenici dodatan sadržaj, ali je razlika među njima u tome što odnosne rečenice dodatnim sadržajem pobliže označuju značenje neke riječi u glavnoj rečenici, a izrične ga proširuju, izvode i tumače.” (735, str. 303 i d.) Razlika je u tome što se izrične rečenice češće uvrštavaju uz sadržajno praznu sastavnicu, a podudarnost u tome što su jedne i druge pridjetne rečenice uz tu sastavnicu.

I primjer *d* može biti poučan jer uvodi još jednu skupinu rečenica u igru, kojoj pripadaju pogodbene i dopusne rečenice. Može li se tu *li* odnositi na izostavljeno *onda*? Zašto ne? *Li* se odnosi na slučaj od kojega polazi *onda*. A, usput, njegova još i upitna narav zanimljivo je usporedna s jednakim odnosom upitnosti i odnosnosti u odnosnih zamjenica. Zamjenljivost *li* s *ako* pokazuje (i bez obzira na historijsku etimologiju koja to možda potvrđuje) da se i *ako* jednako odnosi na suodnosnu priložnu zamjenicu uz koju uvrštava pogodbenu rečenicu. Odnosno–zamjenička narav priložnoga pogodbenoga veznika *kad(a)* još je očitija, a o vezniku je *da* u drugim sadržajnim sklopovima to već rečeno.

Uzmimo još i primjer uzročne rečenice *e*. U njemu se *jer* odnosi na izostavljeno *zato* kao što bi se odnosilo i s njim zamjenljivo *što* (s kojim ga inače i etimologija izjednačava).

Osim ovako letimice spomenutih vrsta adverbni rečenica, ogledajmo primjere predikatnih, subjektivnih i objektivnih rečenica te rečenica iz kojih se one sklapaju (v. str. 176–177):

f) 1. *Ja sam koji jesam.* (Izlazak 3, 14)

2. *Ja sam taj.* 3. *Ja jesam.*
 g) 1. *Jaganjci su regbi tihi / Što bijahu gorski lavi.* (I. Mažuranić)
 2. *Jaganjci su regbi tihi to.* 3. *To bijahu gorski lavi.*
 h) 1. *Hoće da me preplaši.* (D. Tadijanović)
 2. *Hoće to.* 3. *Preplaši me.* (ili: *Neka me preplaši.*)

Sva tri primjera opet pokazuju uvršnu sastavnicu (*taj, to*) u rečenicama br. 2, na koju se odnose vezničke riječi: *koji* u predikatnoj rečenici u primjeru *f*, *što* u subjektnoj rečenici u primjeru *g*, te *da* u objektnoj rečenici u primjeru *h*.

Moglo bi se, dakle, u svjetlu Katičićeva opisa zavisno-složenih rečenica po vrstama i u svjetlu poopćenja koja se na osnovi toga opisa mogu izvesti, predložiti da se u općemu uvodu o „Zavisno složenim rečenicama” (str. 172 i d.) 1. promijene iskazi o uvrštavanju zavisne rečenice „na mjesto priložne oznake vremena *tada*” (t. 498), „na mjesto praznog objekta” (t. 499), „na mjesto sadržajno prazne oznake *tako*” (ibid.) itd., te da se kaže da se rečenica uvrštava uz priložnu oznaku vremena *tada* (ili, u drugome smislu: u priložnu oznaku vremena), uz sadržajno prazni objekt (ili: u), uz sadržajno praznu oznaku *tako* (ili: u priložnu oznaku načina), itd.; a zatim da se zasebnim općim pravilom predvidi moguće dokidanje sadržajno prazne sastavnice, kao što se to kasnije u pregledu vrsta zavisnih rečenica posebnim pravilima praktički i čini (npr. t. 519, 523, 591, 662, 701 i dr.).

Zatim bi se u uvodnome poglavlju o „Zavisnim rečenicama po mjestu svojega uvrštavanja u glavnu” (str. 175) mogla 2. ukinuti razlika između predikatnih, subjektivnih, objektnih i adverbnihi rečenica s jedne strane i atributnih s druge (t. 500) jer su sve po proizvodnome ishodu pridojete, tj. atributne u poopćenome smislu, samo što se neke „atribuiraju” ili pridijevaju predikatnoj ili pridojetoj sastavnici, druge subjektivnoj ili podmetnoj, treće objektnoj ili predmetnoj, a četvrte adverbnoj ili pridojenoj. Uvrštavaju se uza sastavnicu koja se potom može izostaviti samo ako je sadržajno (dakle semantički, štoviše leksički, a ne gramatički) prazna.

Time rečenicama u koje se druge uklapaju uvijek ostaje isto i nepromijenjeno ishodišno gramatičko ustrojstvo, i ono se uvijek mijenja u osnovi istim postupkom: pridjenjem, tj. (oopćenom) rečeničnom „atribucijom”.

A ta može biti prvi korak k nerečeničnoj atribuciji ili apoziciji ako je uvršna sastavnica imenica, uvrštena rečenica pridjevka (uvrštena pridjevskom odnosnom zamjenicom), a njen predikat imenski.

U uvodnome poglavlju o „Zavisnim rečenicama po sadržaju svojega uvrštavanja” (str. 179) mogla bi se 3. dopuniti tvrdnja o „sadržaju što ga tom uvrštavanju daju vezničke riječi” (t. 502), jer taj sadržaj zajednički daju uvršne sastavnice i vezničke riječi koje se na njih odnose. Potom bi se moglo razlikovati gramatičko ustrojstvo zavisnih rečenica, koje ne uključuje uvršnu sastavnicu, i semantičko (sadržajno) ustrojstvo, u kojemu zavisna rečenica čini cjelinu s uvršnom sastavnicom (dakle i s praznom suodnosnom zamjenicom na koju se veznik odnosi).

Sadržajna cjelina zavisne rečenice s praznom suodnosnom sastavnicom može pak biti polazište prema preoblici nominalizacije, pa i infinitivizacije ako se radi o namjernim ili izričnim rečenicama.

Iako su u knjizi ostali tragovi različitih stupnjeva promišljanja naravi sklapanja zavisno-složenih rečenica, ipak iz samoga Katičićeva sustava i njegova odnosa prema kor-

pusu dobivamo jasne naznake u kojemu smjeru treba ujednačiti tvrdnje. Tako iz te nedosljednosti izrasta na kraju opet jedan od znatnih – makar implicitnih – prinosa Katičićevih sintaktičkoj teoriji i konkretnome poznavanju skladnje hrvatskoga književnoga jezika, a time i hrvatskoga ili srpskoga jezika uopće.

Pokušao sam naznačiti kako se moćna poopćenja pravila o sklapanju odatle mogu izvesti, kako se opet plodno daje na to primijeniti razlikovanje gramatičkoga i sadržajnoga ustrojstva, i kako se sustavno pomoću njega daju povezati sklapanje rečenica bez preoblike rečeničnoga ustrojstva i vrste sklapanja s preoblikom uvrštenih rečenica u nerečenice.

A sve to ukazuje na to kako su jasna pitanja koja se u Katičićevu sustavu otvaraju, te koliko je on stoga plodan i kao polazište za dalja sintaktička istraživanja.

* * *

U drugim je prikazima velik prostor posvećen primjedbama na Katičićevo nazivlje. One se uvelike svode na znanstvenost internacionalizma i proizvoljnost slavenizma, osobito novotvorina.³¹ Ostavimo po strani činjenicu da vododjelnica nije tako jasna – ta i sam naziv *srpskohrvatski* novotvorina je i slavenizam, a internacionalni bi mu oblik glasio valjda *serbokroatski* ili *serbokroatički* – pa nam se neke novotvorine i neki internacionalizmi sviđaju, a drugi ne sviđaju.³² No treba reći da se i tu o podrobnostima može raspravljati tek onda kada se shvate načela. U Katičića su prisutni i slavenizmi i internacionalizmi, nerijetko usporedno, a bilo bi bolje da je i uvijek tako. Pri tome slavenski, odnosno hrvatski, odnosno hrvatski ili srpski izraz, svojom razumljivošću značenja istovremeno i gradi teorijski sustav i otkriva ga čitaocu, pa i nelingvistu. Tome služe izrazi: *obavijest, sadržaj, oblik, preoblika, objasnidbene rečenice, poimeničenje* itd. A internacionalni izraz služi kao most prema drugim, domaćim i još mnogo više svjetskim, teorijskim sustavima, upućujući na istoznačnost ili bliskoznačnost pojmova. Tome služe izrazi: *informacija, semantika, forma, transformacija, eksplikativne rečenice, nominalizacija* itd. Slavenizam upućuje bolje na konotaciju pojma i naziva, a internacionalizam za njegovu denotaciju.

Ali nije sklonost slavenizmima, odnosno (serbo-)kroatizmima, Katičićeva samovolja. Takav je izbor zacrtan još u starome hrvatskom književnom jeziku. Gundulić u Dubravci ima jedva desetak stranih riječi, a Držić, koji tuđicama začinjava dijaloge u komedijama, čuva ih se u Pjesmama ljuvenim koje kazuje na vlastita usta. Već Ardelio della Bella

³¹ Milku Ivić slavenizmi, kroatizmi ili serbokroatizmi, smetaju toliko da tvrdi da u Sintaksi samo „diskurz” nije „pohrvaćen” – ako se -z ne shvati kao prijevod -s (str. 240), a uopće ne primjećuje listu naziva koji se redovito ili isključivo rabe kao internacionalizmi u knjizi iako većinom imaju prevedenica: sintaksa, tema, rema, atribucija, apozicija, nominalizacija (sve u naslovima!), pa subjekt, predikat itd. itd. Radovanović čak kaže za „preoblike” da auktor tako „terminološki nepotrebno nekorektno imenuje” transformacije (str. 127), a riječ mu je „Katičićeva nesumnjiva terminološka novotvorina” (str. 129). (Ipak, neka pogleda Rječnik JAZU i Simeonov „Rječnik lingvističkih naziva”.) Čemu toliko jednostrana netrpeljivost, pogotovo ako se zastupa cjelovitost hrvatskoga ili srpskoga, odnosno srpskohrvatskoga ili hrvatskosrpskoga jezika?

³² Vidjeli smo kako se Radovanoviću ne sviđaju internacionalizmi, i to dosta uhodani, „period” i „kolon”, a Milki Ivić „diskurz”.

kuje civilizacijske novotvorine u svojem rječniku, a zagrebačka jezikoslovna škola daje u Šulekovu radu znatan, ako i ne u svemu prihvatljiv, terminološki prilog domaćoj znanosti. U Karadžićevoj školi to je naslijeđe manje prisutno, gdje kada upravo isključeno, a nema ni teorijskih osnova koje bi poticale sustavni terminološki rad, ali to ne znači da srpski književni jezik nema i mogućnost i pravo, kao i hrvatski, da razvija po potrebi svoje nazivlje ili sudjeluje s hrvatskim u zajedničkome domaćemu stručnom nazivlju.

Pitanje o nazivlju zapravo se opet veže s pitanjem o pravu na svoj književni i pismeni korpus i na zajednički korpus (ne i na prisvojeni korpus, ali možda da i na tuđi ako se usvaja a ne prisvaja), o kojemu je već bilo dosta riječi na početku, i koje se nikomu ne smije oduzimati.

S druge se strane pitanje o nazivlju veže i uz pitanje o izgradnji teorijskoga sustava, te se još jednom treba vratiti na nj.

* * *

Taj opći teorijski sustav i njegova dinamika preoblika pokazali su se dobro zacrtanima jer su doveli do znatnih ishoda. Ali bi se moglo raspravljati, na primjer, o ograničenjima samo jezične formalizacije. Ona je za širu namjenu knjige sigurno razumljivija od simboličke, ali bi se, između ostaloga i drugačijom formalizacijom, dijelovi sustava mogli mijenjati i dalje razrađivati. Tako bi se, na primjer, mogla razviti razrada podtipova preoblika i detaljni pregled mogućnosti redosljeda preoblika. Tek bi takva formalizacija mogla omogućiti točnu usporedbu teorije sa suvremenim generativizmom i drugim pravcima. No ova sintaksa nije mogla čekati na rješenje i uspješnu formalizaciju posljednjih teorijskih pitanja, i našla je izuzetno uspio put da trenutni stupanj teorijskih spoznaja plodno razvije i primijeni u konkretnome radu.

Općenito se može reći da je upravo teorijski sustav Katičićev, koji je deduktivan po tome što u sebi nosi mjerila za svoju razgranatu izgradnju, dosegao toliko objasnidbenu moć da se konkretne pojave u obilnoj građi korpusa u svjetlu teorijskih kategorija tako reći same raščlanjuju i tumače. Podsjetio bih, na primjer, na to kako tri ustrojstva rečenice omogućuju razradu sadržajnih predikatskih kategorija vremena, vida i gotovosti – za razliku od morfoloških: prezenta, aorista itd., kako potom kategorije vremena omogućuju lučenje potencijalnih i irealnih rečenica u kojima se te kategorije (u kondicionalu uz *kada*) čak i ne materijaliziraju, ali pripadaju ustrojstvu predikata, ili na to kako se lako elementarna, ali temeljna pravila reda riječi objašnjavaju hijerarhijom ustrojstava.

Mogli bi se nizati i drugi primjeri plodnosti toga mnogostrano promišljenoga teorijskog sustava konkretnim prinosima našem poznavanju svojega jezika. A to je sustavu i najbolja potvrda.

Sintaksa hrvatskoga književnog jezika Radoslava Katičića djelo je koje se otvara brojnim područjima jezikoslovlja, od obavijesnih znanosti, preko semantike, do sintakse i morfologije. Ono ih sagledava poglavito kroz postupke kojima se jezični izrazi i sadržaji (osobito oni koji su gramatikalizirani) sintaktički povezuju u postavama koje prenose obavijest (u bilo kojemu ilokucijskome smislu). Predmet se sintakse sagledava, dakle, kao obavijesni događaj kakav ostvaruje dihotomno obavijesno ustrojstvo rečenice. Zato se iz rečenice, odnosno njena osnovnoga gramatičkoga ustrojstva, dinamikom preoblika izvode i složena ustrojstva dijelova diskurza povezanih u složene rečenice, sve do golemih

perioda, i sažeta ustrojstva onih dijelova rečenice (atributa, apozicija, predikatnih proširaka...) koji u sebi nose sadržaj (rijeka i odredaba) kao cijele rečenice. Time se otvara prostor istraživanja od tradicionalne sintagmatike do suvremene lingvistike teksta objedinjen usklađenim teorijskim pristupom.

Taj pristup sintetizira brojna jezikoslovna iskustva: od antičke aristotelovske analize suda i od aleksandrijske filološke obrade korpusa do saussureovskoga strukturalizma, generativne sintakse i semantike i do informatike. U tome je njegova uvjerljivost, ukorijenjenost i povežljivost s gramatičkom tradicijom i lingvističkim tokovima. Katičić se ktomu ne drži tradicionalizma, a ne teži ni modernosti ni originalnosti. Ali upravo je po tome izuzetan i originalan.

Vrijedi zakoračiti kroz dvori toga pristupa na prostore istraživanja koji se tu otvaraju. Nastaviti s još detaljnijim istraživanjima postupaka atribucije, nominalizacije i sl., ili pravila o redu riječi, ili o postupcima povezivanja rečenica u diskurzu, dopuniti sintaktička povezivanja intonacijskim i prozodijskim značajkama dajući im sustavnu interpretaciju, okušati se u detaljnijoj formalizaciji preoblika ne gubeći iz vida cjelovitost lingvističke intuicije pri tehničkomu rješavanju pojedinosti, ugrađivati u ovakav sustav rezultate istraživanja lingvista s drugačijim pristupima, mijenjati i usavršavati sustav prema zahtjevima nove građe i novih ugrađenih spoznaja, primijeniti takvu istančanu i teorijski mnogostranu sintaktičku analizu na filološku i stilističku analizu književnih tekstova i tekstova drugih funkcionalnih stilova itd. itd. U tome je pogledu ova sintaksa velik znanstveni izazov za budući teorijski i konkretni rad naših lingvista.

No ona, s druge strane, nelingvistima mirno može poslužiti kao vrelo razgovjetnih, iako istančanih, upravo lijepim stilom jasno sročeni obavijesti o hrvatskome književnom jeziku, pravilnome i raznolikome ustroju rečenica u njemu, a i o vrijednostima jezične kulture koje se mogu ostvarivati tanahnim stilističkim preoblikama toga ustroja.

A slavistima, jugoslavistima, kroatistima i serbokroatistima može još poslužiti i izuzetno usavršenim teorijskim modelom sintakse našega jezika i primjerom promišljeno i zadatku primjereno odabrana relevantna korpusa za hrvatski književni jezik kao jedna od nezaobilaznih predradnja i uzora za moguću izradu buduće primjerene i obuhvatne gramatike standardiziranih varijanata hrvatskoga ili srpskoga, odnosno srpskohrvatskoga ili hrvatskosrpskoga jezika.

* * *

Treba napokon pohvaliti izdavače, Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti i izdavačku kuću „Globus“, za izdavanje tako vrijednih prinosa našoj znanosti i kulturi, a i tiskaru i korektora koji su omogućili da se djelo pojavi gotovo bez tiskarskih pogrešaka.

S a ž e t a k

Mislav Ježić, Filozofski fakultet, Zagreb

UDK 801.56:808.62, stručni članak, primljen 18. 8. 1988, primljen za tisak 15. 9. 1988.

Some Remarks on the Syntax of Standard Croatian by Radoslav Katičić

Katičić's Syntax is based on a representative corpus selected from the Croatian literary text, the humanities and journalism. It widens the usual basis of description by including, along with the

corpus of Karadžić's school, specimens from the Croatian literature based on the neo-štokavian dialect between the 18th century and now. Thus it produces a broader range of linguistic phenomena, which need a broader and more precise linguistic model of interpretation than has been produced so far.

On the other hand however, it does not review the syntactic facts from all variant idioms of standard Croatian. This is because a necessary preliminary work like this one has no precedent, and any such attempt is necessarily provisory, being more selective and prescriptive than interpretative and descriptive.

The corpus is interpreted by a very coherent deductive system of grammatical rules. It is not formalized symbolically and does not reject traditional grammatical notions, but it succeeds surprisingly in building up a system of phrase structure rules (with precise subcategorization of nominal and verbal forms in their syntactic roles), of transformations of phrases into complex sentences with clause structures, and of transformations into complex sentences with non-clause structures, which result from the processes of attribution, nominalization, infinitivization, etc.

The whole system is viewed under three aspects of grammatical semantic and informative sentence structures. Their interplay aptly explains many syntactic phenomena. Thus, it permits an elegant explanation of fundamental rules of word order, or allows very precise and complex semantic interpretations of syntactic structures.

In the review article, this theoretical system is presented, its specific issues and accomplishments are exemplified, some technical objections are put forward, basic parallels with the generative grammar are discussed. Finally, some generalizations of the model are proposed, which nevertheless indirectly bear witness to its fruitfulness.

JEDNA NOVA, FUNKCIONALNA SINTAKSA

(Radoslav Katičić: *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1986, 529 str.)

István Nyomárkay

I. I deskriptivna i povijesna gramatika oskudijeva u sintaksama koje su suvremene i pristupačne ne samo za relativno uži krug stručnjaka već i za znatno širi krug čitatelja koji se interesiraju za jezične probleme. U tematskom krugu sintakse rodilo se mnogo vrijednih studija, obrada pojedinih detalja ove znanstvene discipline, ali i ugledni jezični stručnjaci rijetko se poduhvaćaju pisanja cjelovitih priručnika. Razlog ove žalosne činjenice moramo tražiti u tome što su neki suvremeni pravci u znanosti o jeziku, ukorijenjeni u drugim disciplinama (npr., u psihologiji, logici itd.) najviše sprečavale baš razvoj sintakse. Prvo bujanje elemenata formalne logike, zatim ekstremno formalističke tendencije sputavale su razvoj sintakse. U posljednjim se desetljećima lingvisti počinju opet približavati jezičnim pojavama s gledišta stvarne funkcije jezika, s gledišta priopćenja, komuniciranja. To je tzv. funkcionalno načelo ostvario i L. Hadrovics u svojoj mađarskoj sintaksi¹ i u djelu o jeziku gradišćanskih Hrvata.² Tu vrstu obrade sintakse ne samo da prihvaćaju neki mađarski jezikoslovci, nego i drugi. G. Neweklowsky piše, npr.: „U Hadrovicsevom radu čiji se najveći dio posvećuje sintaksi, imamo potpun opis sintakse pisanih izvora sve do početka ovoga stoljeća. Možemo konstatirati da se većina (pri-

¹ Hadrovics László, A funkcionális magyar mondattan alapjai „Osnove funkcionalne mađarske sintakse“, Budapest, 1969.

² L. Hadrovics, Schrifttum und Sprache der burgenländischen Kroaten im 18. und 19. Jahrhundert, Budapest, 1974.